

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ในทางสังคมศาสตร์เป็นที่ทราบและยอมรับกันโดยสากลว่า การพัฒนาประเทศให้ประสบความสำเร็จได้นั้น จำเป็นต้องมีประชากรที่มีคุณภาพเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ประชากรที่มีคุณภาพนั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมแล้ว การเลี้ยงดูที่เหมาะสมตั้งแต่วัยเด็ก นับว่าเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่สำคัญด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงดูหรือการดูแลในช่วง 5 ปีแรก ทั้งนี้เพราะผลของการเลี้ยงดูและประสบการณ์ต่างๆ ที่บุคคลได้รับในระยะต้นๆ ของชีวิตจะมีอิทธิพลต่อการวางรากฐานของพัฒนาการทางร่างกาย สติปัญญา สังคม และบุคลิกภาพอย่างยิ่ง ดังนั้น สถาบันครอบครัวจึงเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญมาก ต่อการอบรมเลี้ยงดูเด็กๆ ให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ เพื่อเป็นชุมพลหรือทรัพยากรที่สำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศ และโดยธรรมชาติแล้ว "แม่" จะเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการรับผิดชอบและจัดการเกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานต่างๆ ของบุตรทุกเรื่อง เช่น ป้อนอาหาร, ดูแลเรื่องการหลับนอน, เรื่องความสะอาด-ปลอดภัย และการให้ความรักความอบอุ่นมากกว่าบุคคลอื่นๆ ในครอบครัว (เพ็ญศรี พิชัยสนธิ, 2528: 282-285; สมทรง อินสว่าง, 2528: 338-340; สมน อมรวิวัฒน์, ทิศนา ชนมณี, วารี ภิระจิตร และอุดมลักษณ์ กุลพิจิตร, 2534: ก; ศิลปชัย เทศนา, 2527: 2)

แต่จากผลของความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ ในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา (TDRI, 1990; ตีรณ พงศ์พิพัฒน์, 2534) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เช่น การขยายตัวของเมืองและการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เขตเมืองเป็นไปในอัตราที่สูงมาก ประกอบกับการลดลงอย่างรวดเร็วของภาวะเจริญพันธุ์ ทำให้รูปแบบของครอบครัวเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น, ความอบอุ่นแน่นแฟ้นระหว่างเครือญาติลดลง และมีการเปลี่ยนแปลงในขนาดและโครงสร้างทางอายุของประชากรอย่างเห็นได้ชัด เป็นต้น (จอห์น โนเคล, อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์, นิพนธ์ เทพวัลย์, 2530 ; ภัศรา ลิมานนท์และเพ็ญพร ชีระสวัสดิ์, 2532: 65; ประสิทธิ์ สวาสัญญาติ, 2529: 38; Richter, et al.2534: 183)

การเพิ่มขึ้นของความเป็นเมืองและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรมและบริการ น่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดความหลากหลายในอาชีพมากขึ้นอันเป็นผลให้สตรีมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเชิงเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น (Vipan Prachuabmoh, 1991: 102) ซึ่งผลจากการศึกษาของ Hanenberg และ Wongboonsin (1991) พบว่าในช่วงปี ค.ศ.1985-1988 (รอบที่ 1 และ 2) อัตราการเข้าร่วมแรงงานของสตรีไทยทั่วราชอาณาจักร อายุ 20-49 ปี โดยเฉลี่ยสูงกว่าร้อยละ 80 ถือได้ว่าเป็นอัตราที่สูงที่สุดประเทศหนึ่ง นอกจากนี้จากรายงานการสำรวจแรงงานที่วราษอาณาจักร (รอบที่ 3) พ.ศ.2529-2531 ปรากฏว่า สตรีไทย (อายุ 11 ปีขึ้นไป) เฉพาะในเขตเมือง มีอัตราการเข้าร่วมแรงงานเพิ่มขึ้นจาก ร้อยละ 51.7 เป็นร้อยละ 56.2 และหากพิจารณาตามกลุ่มอายุในช่วง พ.ศ.2528-2531 (อ้างอิงใน เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2534: ตารางที่ 1) สตรีไทยในเขตเมืองอายุ 20-24 ปี มีอัตราการเข้าร่วมแรงงานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 58.6 เป็น 64.8, กลุ่มอายุ 25-29 ปี เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 68.9 เป็น 77.6 และกลุ่มอายุ 30-34 ปี เพิ่มขึ้นจาก 71.3 เป็น 74.6 จากข้อมูลเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าสตรีไทยในเขตเมือง โดยเฉพาะในวัยที่กำลังมีบุตรเล็กๆ มีแนวโน้มเข้าร่วมแรงงานเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน เมื่อเป็นดังนี้กิจกรรมการเลี้ยงดูบุตรจึงถูกละเลยหรือตัดความสำคัญลงไปบ้าง เนื่องจากมารดาที่ต้องทำงานเชิงเศรษฐกิจย่อมจะมีเวลาเพื่อการดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของสตรีไทย ในช่วง พ.ศ.2523-2531 จะพบว่า สตรีไทยที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมมีอัตราเพิ่มที่ลดลง แต่สตรีที่ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น อาชีพบริการ, อุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม กลับมีอัตราเพิ่มต่อเนื่องขึ้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523, 2528 และ 2531) ซึ่งการเพิ่มขึ้นของการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเหล่านี้ น่าจะทำให้สตรีต้องออกจากบ้านเพื่อไปทำงาน หรือต้องห่างจากบุตรเล็กๆ มากขึ้น เพราะสถานประกอบการในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่นั้น มักจะแยกออกมาจัดตั้งอย่างเป็นสัดส่วนต่างหากจากที่อยู่อาศัย ด้วยเหตุนี้ น่าจะบ่งชี้ว่า บทบาทของสตรีในเขตเมืองในปัจจุบันนี้ย่อมแตกต่างจากอดีตที่การอบรมดูแลบุตรนั้นเป็นบทบาทและหน้าที่หลักของมารดาหรือสตรีตลอดมา (วิมล พงศ์พัฒน์, 2525: 23; อมรา พงศ์พิชญ์ และคณะ, 2531: 146) แม้ว่าในบางกรณีมารดาจะต้องช่วยครอบครัวในงานด้านอื่นๆ รวมทั้งการหารายได้ แต่ลักษณะของงานส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมที่สามารถทำได้ในที่อยู่อาศัยของตน และสามารถเลี้ยงดูบุตรไปได้พร้อมๆ กัน อาทิเช่น

การช่วยครอบครัวประกอบกิจการค้าขาย เป็นต้น แต่ในปัจจุบันนี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมทำให้สตรีเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในภาคที่ทันสมัยเพิ่มขึ้น ดังนั้นในกรณีที่สามารถ ต้องออกไปทำงานนอกบ้านในขณะที่บุตรยังเล็กๆ อยู่ นั้น ย่อมจะก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือความยากลำบากในการที่จะผสมผสานระหว่างบทบาทในการทำงานและบทบาทในการเลี้ยงดูบุตร (Iglebert, 1979: 82; Hein, 1982: 1; Tilly and Scott, 1978 :124)

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครัวเรือนยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลกระทบต่อ การดูแลบุตร กล่าวคือ ลักษณะของโครงสร้างครัวเรือนในสังคมเมืองในปัจจุบันนี้ เป็นครอบครัว เดี่ยวมากขึ้น ดังเช่นการศึกษาของ สุตสว่าง ดิศโรจน์ และ มาลินี วงษ์สิทธิ์ (2531: 7) พบว่า ในเขตเมืองของไทยมีโครงสร้างครัวเรือนแบบครอบครัวเดี่ยว ร้อยละ 58 และหากจะพิจารณา เฉพาะในกรุงเทพฯ ประสิทธิ์ สวาสดีญาติ (2529: 38-39) ก็พบว่าโครงสร้างครัวเรือนใน กรุงเทพฯ เป็นครอบครัวเดี่ยวสูงถึง ร้อยละ 87 ทั้งนี้ น่าจะเนื่องจากหนุ่มสาวสมัยใหม่ เมื่อสมรส แล้วนิยมที่จะแยกออกมาตั้งบ้านเรือนใหม่ หรือแยกจากครอบครัวของพ่อแม่มาอยู่กันตามลำพังสามี ภรรยามากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของภัสสร ลิมานนท์ (2531: 39) ที่พบว่า คู่สมรสทั้ง ในกรุงเทพฯ และเขตเมืองอื่นของประเทศไทย ส่วนใหญ่ที่นิยมที่จะแยกอยู่อิสระภายหลังแต่งงาน จากการเปลี่ยนแปลงของลักษณะโครงสร้างครัวเรือนของสังคมเมืองดังกล่าว ทำให้ความมั่นคงและ ความผูกพันในหมู่ญาติของสถาบันครอบครัวเริ่มลดลง ซึ่งมีผลให้โอกาสที่สตรีที่มีบุตรเล็กๆ จะได้รับความช่วยเหลือจากญาติ หรือสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัว เพื่อดูแลบุตรให้ย่อมลดน้อยลงไปด้วย

ดังนั้นผู้วิจัยจึงคาดว่ามารดาที่อยู่ในเขตเมือง คงจะประสบปัญหาในการจัดหาผู้ดูแลบุตร อย่างมาก และภาระในการดูแลบุตรไม่น่าจะจำกัดให้เป็นหน้าที่ของมารดาเพียงคนเดียวอีกต่อไป แต่จะต้องมีผู้อื่นมาร่วมรับผิดชอบหรือช่วยเหลือด้วย (เตือนใจ อินทวิเศษ, 2517: 59-60; นภาพร หะวานนท์, 2520: 47-49) ซึ่งน่าจะทำให้แบบแผนการดูแลบุตรเกิดความหลากหลาย มากกว่าชนบทด้วย การจัดหรือการเลือกผู้ดูแลบุตรของมารดานั้น ยังมีผลต่อสุขภาพและสวัสดิภาพ ของเด็กอีกด้วย ทั้งนี้เพราะผลการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา พบว่า มารดาที่มีข้อจำกัดด้านเวลาและ ไม่ได้ดูแลบุตรด้วยตนเอง อาจส่งผลทั้งทางบวกและทางลบต่อบุตร ทั้งนี้อาจขึ้นอยู่กับคุณภาพของ ผู้ดูแลบุตร และปัจจัยอื่นๆ ของมารดาเองด้วย (Desai, Chase-Lansdale and Michale, 1989: 547-549; Vipin Prachuabmoh, 1991: 13-16) และ สตรีแต่ละคนย่อมมีความ สามารถในการจัดการเกี่ยวกับการดูแลบุตร หรือมีกลไกอื่นๆ ที่จะอำนวยความสะดวกในการดูแลบุตร

ที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ดังนั้นการมีข้อมูลที่เกี่ยวของอย่างละเอียดลึกซึ้ง เฉพาะประเด็นด้านการจัดผู้ดูแลบุตรที่เหมาะสมของสตรี จึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง

อนึ่ง การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการดูแลบุตรในเชิงประชากรศาสตร์ในประเทศไทยแทบไม่มีปรากฏ ผลงานการศึกษาวิจัยเท่าที่ผ่านมามีักเป็นการศึกษาในเชิงการแพทย์ มานุษยวิทยา และจิตวิทยา ซึ่งมักจะมุ่งประเด็นทางด้านสุขภาพอนามัย, พฤติกรรมและจิตลักษณะต่างๆ ของเด็ก การวิจัยดังกล่าวยังเป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่ม ซึ่งไม่อาจเสนอผลเพื่อเป็นตัวแทนประชากรกลุ่มใหญ่ได้ด้วยเหตุผลต่างๆ ข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญและมีความสนใจที่จะศึกษาถึงลักษณะและปัจจัยที่กำหนดผู้ดูแลบุตรของสตรีในเขตเมือง (ทั้งนี้เพราะคาดว่าผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพของสตรีในเขตเมือง น่าจะทำให้การจัดการเกี่ยวกับผู้ดูแลบุตรของสตรีมีความหลากหลายมากกว่าในชนบท) อันจะเป็นการเพิ่มพูนข้อมูลและองค์ความรู้ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปรับปรุง และเตรียมพร้อมต่อการแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งจะมีผลกระทบต่อสวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของเด็กและสตรีไทย

แนวคิดเชิงทฤษฎี

ในทางสังคมวิทยา Kingsley Davis อธิบายว่า หน้าที่ฝึกฝนอบรม และดูแลผู้เยาว์ให้เติบโตขึ้นในสังคมเป็นหน้าที่หนึ่งที่สถาบันครอบครัวของทุกสังคมต้องปฏิบัติ (อ้างถึงใน บุญสนอง บุญโยทยาน, 2510: 67; สุพัตรา สุภาพ, 2520: 68-69) ในครอบครัวไทย "มารดา" เป็นผู้ที่บทบาทมากที่สุดในการเลี้ยงดูบุตร โดยเฉพาะช่วง 5 ปีแรกของชีวิต เป็นช่วงสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาบุคลิกภาพที่เหมาะสม เพราะแม้เป็นบุคคลแรกที่ได้รู้จักและใกล้ชิดมากที่สุด (จรรยา สุวรรณทัต และคณะ, 2529: 1, ชีระ สมิตร์ และพรอนงค์ นิชมคำ, 2528; อ้างถึงใน ศิลปชัย เทศนา, 2527: 8-9; กิติกร มีทรัพย์, 2527: 87; เกริกศักดิ์ บุญยานุพงษ์, 2530: 4) แต่ผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีแนวโน้มที่จะทำให้สตรีไม่สามารถดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมต่อไปได้ เนื่องจากสตรีค่านึงว่าผลตอบแทนที่จะได้รับทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และด้านจิตใจ จากการเข้าร่วมตลาดแรงงานนั้นมีมากกว่าการทำงานบ้านหรือการเป็นมารดาเพียงอย่างเดียว สถานการณ์เช่นนี้สร้างความกดดันให้สตรีต้องมีการตัดสินใจ (Hein, 1982: 2) เพราะโดยทั่วไปแล้ว การทำงานนอกบ้าน, การตั้งครุภัณฑ์ และการดูแลบุตร

เล็กๆ เป็นกิจกรรมที่ไม่เลือกอำนาจต่อกันเท่าใด หรือกล่าวได้ว่าในการเลืองดู (หรือดูแล) บุตรนั้น มารดาต้องทุ่มเททั้งเวลา จิตใจ และพลังงานอย่างมาก จนกลายเป็นการแข่งขันหรือขัดแย้งกับความต้องการเข้าสู่ตลาดแรงงานด้วย (อ้างอิงใน DeVos, 1980: 1)

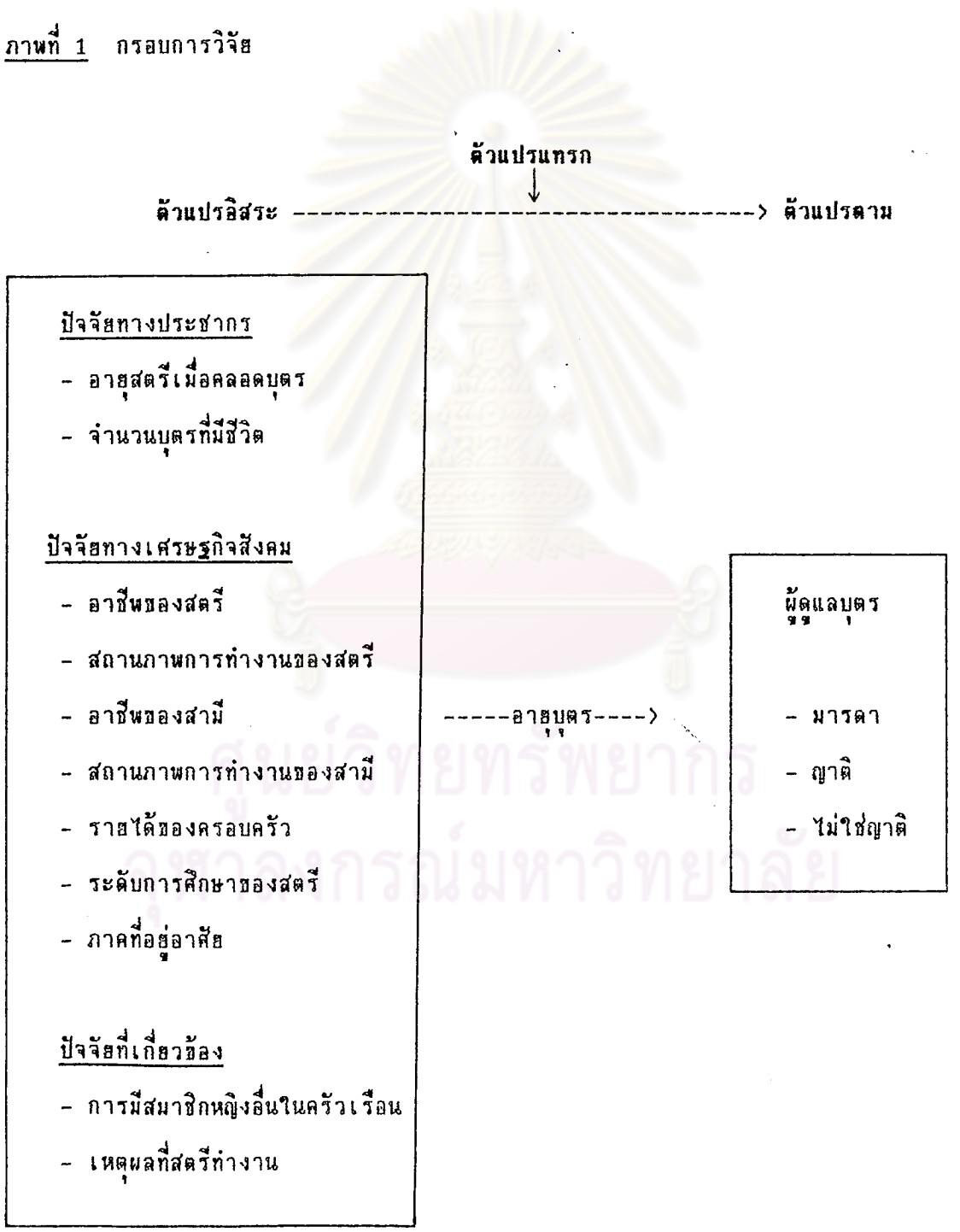
ส่วนแนวคิดของนักจิตวิทยาพัฒนาการเด็กส่วนใหญ่ ให้ความเห็นว่า การดูแลที่เหมาะสม และมีศักยภาพสูงสุดนั้น ขึ้นอยู่กับอายุของเด็ก กล่าวคือเด็กที่อายุต่ำกว่า 3 ปี การดูแลที่เหมาะสมควรมีสัดส่วนของผู้ดูแลหนึ่งคนต่อเด็กหนึ่งคน ซึ่งได้แก่ การดูแลบุตรด้วยตัวของมารดา หรือการดูแลโดยพี่เลี้ยง สำหรับเด็กที่มีอายุช่วง 3-5 ปี เป็นวัยที่กำลังพัฒนาบุคลิกภาพด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การใช้วิธีะส่วนต่างๆ ของร่างกายและพัฒนาการด้านการใช้ภาษานั้น การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่กว้างขวางกว่าบ้าน และรู้จักบุคคลอื่นๆ นอกเหนือจากแม่ จะเป็นสิ่งที่เหมาะสมมาก ดังนั้น การดูแลโดยสถานบริบาล, สถานรับเลี้ยงเด็กกลางวัน หรือโรงเรียนอนุบาล ที่ผู้ดูแลเด็กหรือครูที่ได้รับการศึกษาหรือฝึกอบรมด้านการศึกษาปฐมวัย จึงจัดว่าเป็นการดูแลที่เหมาะสมกับวัยมากที่สุด (cited by Leibowitz, Waite and Witsberger, 1988: 206; quoted in Desai, Chase-Lansdale and Michael, 1989: 546-547)

อย่างไรก็ดี หากสตรีมีข้อจำกัดทางฐานะของครอบครัว และการแบ่งสรรเวลา ย่อมทำให้ต้องเลือกหรือตัดสินใจเกี่ยวกับการดูแลบุตร โดยประมาณว่าความพึงพอใจหรืออรรถประโยชน์สูงสุดที่จะได้รับจากการเลือกหรือตัดสินใจนั้นคุ้มค่าหรือไม่ ขณะที่สตรีบางคนอาจมีโอกาสเลือกผู้ดูแลบุตรมากกว่าคนอื่น เช่น มีสมาชิกในครัวเรือนที่มีเวลาช่วยดูแลแทน หรือให้ญาติที่ทั้งอยู่ในบ้านและไม่ได้อยู่ด้วยกันดูแล หรือนำบุตรไปฝากเลี้ยงกับสถานรับเลี้ยงเด็ก ทั้งนี้เพราะในปัจจุบัน สตรีในสังคมเมืองสามารถแสดงบทบาทในครอบครัวและสังคมได้หลากหลายขึ้น (King and Evenson, 1983; Rosenzweig and Evenson, 1977; Schultz, 1978 quoted in Connelly, DeGraff and Levison, 1991: 9-13; Mincer, 1963 อ้างถึงใน เกษนฉาย กิระนันท์, 2526: 191) นอกจากนี้ Richter, et al. (1991: 203-206) ยังเน้นว่าสตรีต้องพิจารณาปัจจัยต่างๆ อีกมาก เพื่อหาทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับบุตรและตนเอง ปัจจัยต่างๆ ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่ใช้ตัวเงิน เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องตระหนักอย่างมาก เพราะในสังคมเมืองโอกาสที่จะพึ่งพาญาติหรือคนรับใช้นั้นมีน้อยและหาได้ยาก ดังนั้นการจัดการเกี่ยวกับผู้ดูแลบุตร จึงต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคม มากกว่าความต้องการส่วนตัวเพียงอย่างเดียว

กรอบการศึกษา

จากแนวคิดเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการดูแลบุตรของสตรีในเขตเมืองภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้นำมาพัฒนาเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาปัจจัยต่างๆ ที่คาดว่าจะมีผลต่อแบบแผนการดูแลบุตรในเขตเมือง โดยมีกรอบการศึกษาดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบการวิจัย

ปัจจัยทางประชากร

- อายุสตรีเมื่อคลอดบุตร
- จำนวนบุตรที่มีชีวิต

ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม

- อาชีพของสตรี
- สถานภาพการทำงานของสตรี
- อาชีพของสามี
- สถานภาพการทำงานของสามี
- รายได้ของครอบครัว
- ระดับการศึกษาของสตรี
- ภาคที่อยู่อาศัย

ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

- การมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือน
- เหตุผลที่สตรีทำงาน

ผู้ดูแลบุตร

- มารดา
- ญาติ
- ไม่ใช่ญาติ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบของผู้ดูแลบุตร (อายุ 0-5 ปี) ของสตรีไทยในเขตเมือง
2. เพื่อศึกษาแบบแผนที่สตรีจะเลือกผู้ดูแลบุตรประเภทใดประเภทหนึ่ง นอกเหนือจากการดูแลด้วยตนเอง *
3. เพื่อศึกษาความแตกต่างของการเลือกผู้ดูแลบุตรของสตรีตามลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร และปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาแบบแผนการดูแลบุตรคนที่มีอายุน้อยที่สุด และมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน (บุตรคนล่าสุด) ซึ่งมีอายุระหว่าง 0-5 ปี ของสตรีไทยที่กำลังสมรสอายุ 15-49 ปี เฉพาะในเขตเมือง เพราะในเขตชนบทนั้นแบบแผนการดำรงชีวิต และอาชีพของสตรีไทยมีแนวโน้มที่จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบทบาทการทำงานและการดูแลบุตร (สุดสวาท ลิศโรจน์, 2533: 42-43; นิพนธ์ เทพวัลย์, 2524: 4) ความแตกต่างในการดูแลบุตรของสตรีในชนบทคงมีน้อยมาก ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ ดังนี้

1. ศึกษาผู้ดูแลบุตร (อายุ 0-5 ปี) ของสตรีไทยในเขตเมือง
2. ศึกษาปัจจัยที่กำหนดผู้ดูแลบุตร หรือการเลือกผู้ดูแลบุตรของสตรีไทยในเขตเมือง
3. ศึกษาแบบแผนที่สตรีจะเลือกผู้ดูแลบุตรประเภทใดประเภทหนึ่งนอกเหนือจากตนเอง ทั้งนี้ จากแบบสอบถามการสำรวจทัศนคติเกี่ยวกับบุตรของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นการถามสตรีทุกคนถึงผู้ดูแลบุตรคนล่าสุด ในช่วงที่บุตรมีอายุ 0-5 ปี จึงทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ดูแลบุตรที่เป็นของบุตรที่อายุ 0-5 ปี รวมทั้ง บุตรที่อายุสูงกว่า 5 ปีขึ้นไปด้วย สำหรับในกรณีที่

---

* เนื่องจากข้อมูลที่ใช้เป็นข้อมูลระดับมหภาค ซึ่งพอนำมาศึกษาแบบแผนของการเลือกผู้ดูแลบุตรของสตรีในลักษณะภาพรวมได้ และเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว จึงได้กำหนดให้อายุของบุตรเป็นตัวแปรแทรก ทั้งนี้มีข้อสมมติฐานเบื้องต้น (Assumption) ว่า อายุของบุตรสามารถแสดงแบบแผนหรือความแตกต่างระหว่างผู้ดูแลบุตรของบุตรที่อายุน้อย (อายุ 0-2 ปี) และบุตรที่โตกว่า (อายุ 3-5 ปี) ได้

บุตรคนล่าสุดของสตรีผู้ตอบกำลังมีอายุระหว่าง 0-5 ปี ในวันสำรวจ คำถามที่ถามถึง "ผู้ดูแลบุตร" จะหมายถึง ผู้ดูแลบุตรในช่วงปัจจุบัน. ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงจำกัดการวิเคราะห์เฉพาะสตรีที่กำลังมีบุตรคนล่าสุด อายุระหว่าง 0-5 ปีเท่านั้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเอกสารทางวิชาการเชิงประชากรศาสตร์ และสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง ในหัวเรื่องการเลี้ยงดูหรือการดูแลบุตร เท่าที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มักจะพิจารณาในด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิต บุคลิกภาพของเด็ก เช่นศึกษาในเรื่องภาวะโภชนาการ การเจ็บป่วยและการตาย การเลี้ยงลูกด้วยนมมารดา บุคลิกลักษณะทางจิตของเด็กที่สัมพันธ์กับการเลี้ยงดูแบบต่างๆ ฯลฯ แต่การศึกษาเรื่องผู้ดูแลบุตรโดยตรงนั้น ยังมีผู้ศึกษาไว้น้อยมาก และผู้วิจัยยังประจักษ์ว่าในสังคมที่พัฒนาแล้ว หรือในประเทศที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว จะให้ความสำคัญและความสนใจศึกษาในเรื่องผู้ดูแลบุตรอย่างยิ่ง ต่างกับประเทศไทยที่การศึกษาในระดับดังกล่าวยังมีปรากฏน้อยมาก สำหรับเอกสารหรืองานวิจัยของต่างประเทศนั้น ส่วนใหญ่นิยมมุ่งวิเคราะห์ หรือพิสูจน์เกี่ยวกับการทำงานของมารดากับการจัดการดูแลบุตร เช่นต้องการพิสูจน์แนวคิดเรื่องความไม่สอดคล้องต้องกันระหว่างบทบาทการทำงานและการทำหน้าที่มารดา หรือศึกษาความแตกต่างของแบบแผนการเลี้ยงดูบุตรของมารดาที่ทำงานและมารดาที่ไม่ได้ทำงาน รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็กที่มารดาทำงานและให้ผู้อื่นเลี้ยงดูแทนตนเอง กับมารดาที่ไม่ได้ทำงาน เป็นต้น

แต่การศึกษาค้นคว้านี้ มุ่งหาคำตอบว่าสตรีที่มีภูมิลำเนาต่างกันนั้น จะมีผู้ดูแลบุตรแตกต่างกันหรือไม่และอย่างไร และมีปัจจัยสำคัญใดบ้างที่กำหนดความแตกต่างดังกล่าว ดังนั้นในการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงพยายามที่จะนำประเด็นที่เกี่ยวข้องหรือพาดพิงกับการดูแลบุตร หรือ บุคคลที่เลี้ยงดูเด็ก จากเอกสารต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษานี้ และจากข้อค้นพบหรือผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พอจะสรุปรายละเอียดในแต่ละประเด็น อันจะได้นำเสนอเป็นลำดับ ดังนี้

- แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับปัญหาการดูแลบุตรในสังคมเมือง
- ผู้ดูแลบุตรของสตรีโดยทั่วไป
- ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการจัดผู้ดูแลบุตรของสตรี

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับปัญหาการดูแลบุตรในสังคมเมือง

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของมารดาในสังคมเมือง ประเด็นปัญหาประการหนึ่งที่มีมักจะได้รับการกล่าวถึง คือ ความขัดแย้งกันระหว่างบทบาทการทำงานกับการดูแลบุตร ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปแล้วงานเลี้ยงดูเด็ก หรือการดูแลบุตรในวัยทารก หรือวัยเด็กเล็ก กับการทำงานเชิงเศรษฐกิจเป็นกิจกรรมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อกันเท่าใดนัก (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2534: 5) ซึ่งระดับของความขัดแย้งของสองบทบาทดังกล่าวนี้ ขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการ คือ

1. ความจำเป็นในการทำงานเพื่อหารายได้ให้ครอบครัว
2. ความสามารถในการจัดการด้านการดูแลบุตร โดยเฉพาะการหาผู้ช่วยที่ไว้วางใจได้ และเสียค่าใช้จ่ายน้อย (Mason and Palan, 1981: 551)

เนื่องจากในสภาพของสังคมเมือง การทำงานเพื่อหารายได้จนเจือครอบครัวของสตรีกลายเป็นสิ่งจำเป็น และมีลักษณะที่ดึงดูดและบังคับให้สตรีหรือมารดาต้องออกจากบ้านไปทำงานเพื่อผลประโยชน์ของนายจ้างมากกว่าของครอบครัว ซึ่งมักเป็นงานในโรงงาน สำนักงาน หรือบริษัทห้างร้าน ซึ่งเป็นสถานที่ที่มารดาไม่สามารถทำงานและเลี้ยงดูบุตรไปพร้อมๆ กันได้ และยังมีตารางเวลาการทำงานที่แน่นอนตายตัว ด้วยเหตุผลนี้มารดาจึงต้องห่างจากบุตรไปทำงาน ทั้งสภาพสังคมหรือตลาดแรงงานก็ไม่อำนวยให้มารดาออกจากงาน หรือลางานชั่วคราวเพื่อดูแลบุตรในช่วงที่ยังเล็กหรือยังไม่เข้าโรงเรียน ต่างกับสังคมชนบทในประเทศโลกที่สามที่ตารางการทำงานหรือสถานที่ทำงานของมารดา มีความยืดหยุ่นมากกว่า ซึ่งอาจพบว่ามารดาสามารถทำงานไปด้วยและสามารถอยู่ใกล้กับบุตรพร้อมๆ กันได้ด้วย (Azumi, 1960 ; Weller, 1969 ; Kasarda, 1971 ; Hass, 1972 อ้างถึงใน Mason and Palan, 1981: 551)

สำหรับความสามารถในการจัดการด้านการดูแลบุตรนั้น มารดาในแต่ละสังคมย่อมจัดการได้แตกต่างกัน เช่น ในสังคมชนบทมารดาสามารถจัดให้บุตรของตนได้รับการดูแลจากผู้อื่น โดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าหรือไม่เสียเลย และยังไว้วางใจได้ด้วย ทั้งนี้เพราะอาจจะมีความใกล้ชิดอยู่ด้วยหรืออยู่ใกล้เคียงกัน หรือมีหญิงรับใช้อาศัยอยู่ด้วย ซึ่งพร้อมจะให้ความช่วยเหลือได้มากกว่า ในขณะที่มารดาในสังคมเมือง หรือสังคมอุตสาหกรรมไม่มีโอกาสเช่นนี้ได้ง่ายนัก ด้วยสภาพครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น และนิยมอยู่กันลำพังสามัมภรรยามากขึ้น ความขัดแย้งในการเป็นมารดาที่ต้องดูแลบุตรกับการทำงานเชิงเศรษฐกิจของสตรีในสังคมชนบทจึงไม่รุนแรงเท่าสังคมเมืองหรือประเทศอุตสาหกรรม (Mason and Palan, 1981: 551-553)

สำหรับประเทศกำลังพัฒนา ความขัดแย้งของการทำหน้าที่มารดากับการทำงาน อาจจะแตกต่างไปจากประเทศอุตสาหกรรมบ้าง เพราะหน้าที่การทำงานเชิงเศรษฐกิจและการดูแลบุตรยังคงมีความสำคัญพอๆ กัน ไม่มีหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งเด่นชัดกว่ากันเหมือนในสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากประเทศที่ยากจนในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาว่า สตรียังสามารถจะมีบุตรจำนวนมากได้ แม้ว่าจะทำงานในภาคเศรษฐกิจที่ทันสมัย ทั้งนี้เนื่องจากสตรีเหล่านั้นส่วนใหญ่อยู่ในครอบครัวขยาย หรืออยู่ในสังคมที่ค่าจ้างแรงงานสตรีที่ทำงานในบ้าน(คนรับใช้)มีราคาถูก จึงเอื้ออำนวยต่อการดูแลบุตรในขณะที่สตรีต้องออกไปทำงาน

ในทางตรงกันข้ามในสังคมที่มีการพัฒนาระดับกลาง เช่น ประเทศไทย รูปแบบของการมีครอบครัวขยายและการหาคนทำงานบ้านที่มีราคาถูกนั้น เริ่มแตกต่างจากที่เคยเป็นมา สตรีที่ทำงานในภาคเศรษฐกิจทันสมัยจึงมีบุตรในระดับต่ำกว่าสตรีกลุ่มอื่นๆ ส่วนสตรีที่ทำงานในภาคเกษตรดั้งเดิมก็เริ่มตกอยู่ในสภาพลำบากที่จะทำงานไปและเลี้ยงดูบุตรไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเหตุ 3 ประการ ดังนี้

1. ในครอบครัวสังคมเมืองมักขาดพี่สาวและพี่ชาย ที่จะคอยช่วยเหลือเลี้ยงดู หรือช่วยงานบ้าน เนื่องจากการลดลงของขนาดครอบครัว ตลอดจนการให้ความสำคัญของการศึกษาเพิ่มขึ้น ทำให้มีการส่งลูกไปเรียนสูงขึ้นมาก แทนที่จะเลือกให้ดูแลน้องๆ อยู่ที่บ้าน
2. สตรีมีโอกาสมากขึ้นที่จะเข้าสู่ตลาดแรงงาน เพื่อค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน เนื่องจากภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่มีแนวโน้มเจริญเติบโตมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นปัจจัยผลักดันให้มารดาเลี้ยงดูบุตรเองมีแนวโน้มลดลง
3. ในปัจจุบันลักษณะของครอบครัวขยายมีแนวโน้มลดลง ดังนั้นการพึ่งพาญาติพี่น้อง เพื่อให้ช่วยเหลือเด็กในช่วงที่มารดาไปทำงานย่อมลดน้อยลงเช่นกัน (Blanc and Lloyd, 1990 : 1-3 ; เกื้อ วงศ์บุญสิน และคณะ, 2535: 1)

ผู้ดูแลบุตรของสตรีโดยทั่วไป

จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมในด้านต่างๆ มีส่วนกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในสถาบันครอบครัวหลายประการ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและเห็นได้ชัดในสังคมเมืองประการหนึ่ง ได้แก่ การที่ทั้งบิดามารดาต้องออกไปทำงานนอกบ้านด้วยกันทั้งคู่ หน้าที่การดูแลลูกๆ จึงต้องตกเป็นหน้าที่ของผู้อื่น หากครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว และมีลูกวัยก่อนเข้าเรียนด้วยแล้ว งานเลี้ยงดูลูกจะกลายเป็นปัญหาขั้นต้นๆ ต้องมีการจัดหาคนอื่นมาช่วยดูแลแทน อาจจะเป็นคนใช้

หรือไปจ้างคนอื่นเลี้ยง ซึ่งการให้คนอื่นดูแลลูกนั้นอาจมีผลสะท้อนต่อเด็กทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ถึงแม้ว่ามารดาจะมีความวิตกกังวลต่อปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับบุตรของตน แต่เนื่องจากสภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้มารดาใช้เวลาในการดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยลง ดังที่นักเศรษฐศาสตร์หลายคน เช่น Boserup and Hirschman อ้างว่าแม่ไม่ใช่คนเลี้ยงที่ดูแลบุตรได้ (Peek, 1975: 1) ซึ่งจากการศึกษาเกี่ยวกับเด็กเล็กของประเทศไทย โดยคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2516: 107) พบว่า เด็กในวัย 1-3 ปี ได้รับการดูแลจากมารดาประมาณร้อยละ 70 นอกนั้นมี ญาติ และพี่คนโต หรือคนรับใช้ เป็นผู้ดูแลให้ หรือ ช่วยเหลือในเวลาที่มารดาไม่สามารถดูแลเองได้ และเดือนใจ อินทุโสมา (2517: 60-61) ศึกษาลักษณะการเลี้ยงดูเด็กในช่วงแรกเกิดถึง 2 ขวบ จากคนใช้ที่มารับการรักษาทดแทนไม่เสียเงิน ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พบว่า ผู้ป่วยส่วนใหญ่ (ร้อยละ 49.7) เลี้ยงลูกด้วยตนเองโดยมีผู้อื่นช่วยดูแลเป็นบางครั้ง รองลงมาคือ ร้อยละ 40.6 เป็นมารดาที่เลี้ยงลูกด้วยตนเองโดยไม่มีคนอื่นช่วยเหลือ ซึ่งในกลุ่มนี้เป็นมารดาที่เป็นแม่บ้านเต็มเวลาถึงร้อยละ 66.3 และบรรดาผู้ที่ช่วยมารดาดูแลบุตรเป็นบางครั้งนั้น ได้แก่ พี่ของเด็ก พ่อ ญาติทางพ่อและแม่ และคนที่อาศัยอยู่ในครอบครัว โดยที่เป็นญาติทางแม่ ถึงร้อยละ 25.6 เป็นพี่ของเด็ก ร้อยละ 12.6 ส่วนแม่ที่จ้างคนอื่นเลี้ยงลูก ร้อยละ 6.8 เป็นแม่ที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน จึงไม่มีเวลาดูแลลูกเอง เมื่อเลิกจากงานจึงไปรับลูกกลับ ส่วนแม่ที่ส่งลูกไปให้ญาติเลี้ยงมีเพียงเล็กน้อย ส่วนชาติทิพย์ ปุณณะบุตร (2524: 99-102) ศึกษาชีวิตครอบครัวในแหล่งเสื่อมโทรม ที่ได้รับสวัสดิการสงเคราะห์พบว่า ครอบครัวที่บุตรอายุไม่เกิน 1 ขวบ และภรรยาทำงานที่บ้านจะเลี้ยงลูกเล็กๆ เอง ถ้าภรรยาออกไปทำงานนอกบ้าน สามีและภรรยาจะผลัดกันเลี้ยงลูกเวลาไม่ไปทำงาน นอกนั้นให้ย่าหรือยายที่อยู่บ้านเลี้ยงดูกันเลี้ยง หรือ จ้างเพื่อนบ้านเลี้ยง หรือให้ลูกที่โตแล้วเลี้ยง

ส่วน Richter et al. (2534: 182-209) ศึกษาแบบจำลองของการตัดสินใจเรื่องการดูแลบุตรในเขตเมืองของประเทศไทย โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (การสนทนากลุ่ม) จากสตรีกรุงเทพฯ จำนวน 10 ราย พบว่า สตรีเกือบทั้งหมดเห็นว่า มารดาเป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุดในการดูแลบุตรโดยเฉพาะในวัยทารก แต่ถ้าหากมารดาไม่มีความจำเป็นต้องออกไปทำงานในขณะที่ยังมีบุตรอายุต่ำกว่า 6 เดือน ทางเลือกที่ดีที่สุด คือให้ยายหรือย่าเลี้ยง แต่บุคคลที่จะได้รับความไว้วางใจมากที่สุด คือ ยาย และสตรีบางคนเห็นว่าญาติผู้ใหญ่ที่สนิทชิดเชื้อ ก็เป็นทางเลือกที่ดี

รองลงไป จนกว่าอายุบุตรถึงเกณฑ์เข้าโรงเรียนอนุบาล หรือศูนย์รับเลี้ยงเด็กกลางวันได้ ก็เห็นว่า ควรจะให้บุตรได้รับการดูแลจากสถานบริการเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในมารดาที่ต้องทำงานและบุตรมีอายุถึง 3 ปี แต่ถ้าฐานะทางเศรษฐกิจไม่อำนวย ก็จะตัดสินใจให้ญาติเป็นคนดูแลต่อไป นอกจากนี้ยังมีสตรีบางคนตัดสินใจเลือกให้คนรับใช้ หรือ พี่เลี้ยง เป็นผู้ดูแลบุตรให้ โดยที่ อาจเป็นการดูแลที่บ้านของตนเอง หรือที่บ้านของพี่เลี้ยงก็ได้

นอกจากนี้ผลงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงผู้ดูแลเด็กในสังคมเมืองของไทย คือ การศึกษาของเกื้อ วงศ์บุญสิน (2534) จากสตรีในกรุงเทพฯ จำนวน 1154 ราย ที่พบว่า แม้ว่าส่วนใหญ่มารดายังคงเป็นผู้ดูแลบุตรเองในช่วงที่บุตรอายุ 0-3 ปี แต่ในช่วงปัจจุบันนี้ มารดาดูแลบุตรเองในระดับต่ำกว่าในช่วงอดีต โดยเฉพาะมารดาที่ทำงานอย่างคั่งเนื่องตั้งแต่ ก่อนแต่งงานจนถึงปัจจุบัน มีแนวโน้มที่จะดูแลบุตรเองในระดับต่ำกว่ามารดาที่ไม่ได้ทำงานอย่างคั่งเนื่อง และการให้ญาติช่วยเลี้ยงมีแนวโน้มสูงขึ้นด้วย สำหรับเด็กอายุ 3-5 ปี นั้นพบว่า ร้อยละที่ มารดาดูแลบุตรเองกับการอยู่ในโรงเรียนอนุบาลมีอัตราใกล้เคียงกัน

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงผู้ดูแลบุตรดังกล่าว ไม่ได้เกิดขึ้นแต่ในประเทศไทยเท่านั้น เพราะ Presser (1989: 541) ได้กล่าวว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา ประเด็นการศึกษา เกี่ยวกับการดูแลบุตร อยู่ในความสนใจของนักประชากรศาสตร์ในต่างประเทศอย่างมากมาย ได้แก่ ผลงานของ Presser and Baldwin (1980), Powers and Salvo (1982), Lehrer and Kawasaki (1985), Mason (1987) และ Leibowitz, Waite and Witsberger (1988) เป็นต้น โดยที่เหตุผลจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของอัตราการจ้างงานของสตรีอเมริกัน ที่มีบุตรเล็กๆ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1960 ได้ถูกยกขึ้นเป็นประเด็นสำคัญว่าทำให้ สตรีอเมริกันเหล่านั้น ไม่มีเวลาดูแลบุตรด้วยตนเอง และต้องใช้บริการจากศูนย์รับเลี้ยงเด็กกลางวัน (Day Care Center) หรือ โรงเรียนอนุบาลและสถาบันต่างๆ เพื่อดูแลบุตรเพิ่มขึ้นมาก ดังการศึกษาของ Vipran Prachuabmoh (1991: 3-4) ที่อ้างอิงข้อมูลจากการสำมะโนของสหรัฐอเมริกาว่า ในปี 1958 มีการให้การดูแลเด็กในบ้านของเด็กเอง ร้อยละ 58 นอกนั้นมักดูแลที่บ้านของญาติ ส่วนการดูแลจากศูนย์รับเลี้ยงเด็กมีน้อยมากเพียง ร้อยละ 5 แต่พอในปี 1977 พบว่ามี การเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน คือ เด็กก่อนวัยเรียนจะได้รับการดูแลในบ้านตัวเองเหลือเพียง ร้อยละ 29 ในขณะที่การดูแลที่บ้านคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติเพิ่ม เป็นร้อยละ 47 และการใช้บริการ จากศูนย์บริการรับเลี้ยงเพิ่มขึ้น 3 เท่าตัว (ร้อยละ 15) แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

ให้ผลคล้ายคลึงกับการศึกษาของ Hofferth (1987 อ้างถึงใน Hofferth, 1990 : 29) และ O'Connelly (1988 อ้างถึงใน Presser, 1989: 532) ที่กล่าวว่า ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เด็กก่อนวัยเรียนในสหรัฐฯ ได้รับการดูแลจากบุคคลที่ไม่ใช่มารดาเพิ่มขึ้นอย่างน่าตกใจ คือ จากร้อยละ 6 ในปี 1965 เป็นร้อยละ 23 ในปี 1985 (เกือบ 4 เท่า) โดยพบว่าประมาณครึ่งหนึ่งของเด็กๆ เหล่านี้ จะได้รับการดูแลจากญาติ โดยเฉพาะย่าหรือยายเป็นสำคัญ นอกนั้นได้รับการดูแลจากบุคคลที่ไม่ใช่ญาติ เช่น แม่เฒ่า พี่เลี้ยง คนรับจ้างเลี้ยงเด็ก หรือสถานบริบาล

Entwisle et al. (1991: 27-28) ศึกษาเกี่ยวกับการทำงานในตลาดแรงงานกับการใช้เวลาในการดูแลบุตรของสตรี ใน 8 จังหวัด ของสาธารณรัฐประชาชนจีนพบว่า มีสตรีชาวจีน ร้อยละ 30 ไม่ได้ดูแลลูกที่อายุต่ำกว่า 7 ปี ด้วยตนเอง โดยที่สตรีมากกว่าครึ่งหนึ่งจะใช้บริการจากสถานรับเลี้ยงเด็กกลางวันทั้งแบบที่ไม่เสียค่าใช้จ่ายและเสียในราคาข่อมเหมา ประเด็นที่น่าสนใจของสตรีชาวจีนอีกประการ คือ ผู้ชายในครอบครัวในเมือง จะช่วยดูแลบุตรมากกว่าครอบครัวในชนบท และมากกว่าในอดีตที่ผ่านมาด้วย ทั้งนี้เพราะ ภรรยาได้เข้ามีส่วนร่วมแรงงานในระบบ (Formal Sector) มากขึ้น ซึ่ง Presser (1991: 538) เคยชี้ว่า เมื่อมารดา (ภรรยา) ต้องทำงานมากขึ้น ควรมีการส่งเสริมและปลูกฝังค่านิยมให้ผู้ชายเป็นพ่อมีส่วนร่วมในการดูแลบุตรมากขึ้น เพราะความกดดันทางเศรษฐกิจต้องมีมากขึ้นอย่างแน่นอนในอนาคตอันใกล้

จากผลการศึกษาทั้งหมดข้างต้น แสดงให้เห็นว่าในภาวะปกติ บุคคลสำคัญที่รับหน้าที่ดูแลบุตร ก็คือ มารดา ส่วนบุคคลที่มีส่วนช่วยเหลือหรือมีบทบาทรองลงไป ของแต่ละการศึกษาแตกต่างกันไปเล็กน้อย กล่าวคือ ในสังคมไทย บุคคลที่มีบทบาทในการดูแลบุตรรองจากมารดา ได้แก่ ยายหรือย่า ซึ่ง Decker (1980 : 215-216) กล่าวว่า ยายหรือย่าเป็นคนที่แทนพ่อแม่ได้ดีที่จะช่วยเลี้ยงดูหลานในห้วงเวลาที่พ่อแม่ไปทำงาน เนื่องจากเป็นผู้มีประสบการณ์ในการดูแลเด็กมากกว่าบุคคลอื่นๆ ในครอบครัว รองลงไปก็คือ ญาติผู้ใหญ่ หรือสมาชิกในครอบครัว และบางโอกาสอาจพบว่าพ่อของเด็กก็มีส่วนช่วยเหลือดูแลบ้าง ซึ่งโดยรวมแล้วน่าจะเป็นการช่วยเหลือโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่อย่างไรก็ตามการใช้บริการจากสถานรับเลี้ยงเด็กแบบเสียค่าใช้จ่าย เริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้น โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร ส่วนผลการวิจัยในต่างประเทศ มักปรากฏว่าบุคคลที่รับหน้าที่ดูแลบุตรรองลงไปจากมารดา ได้แก่ บุคคลอื่นทั้งที่เป็นญาติและไม่ใช่ญาติ หรือสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่มารดาต้องเสียค่าใช้จ่าย เพื่อการดูแลบุตรของตน

อย่างไรก็ดี สามารถจะสรุปประเด็นที่เด่นชัดน่าสนใจอันหนึ่ง คือ บทบาทในการดูแลบุตรของมารดาได้เปลี่ยนแปลงไปในทางลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมเมืองที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมสูง ยิ่งทำให้สตรีมีโอกาสเป็นผู้ดูแลบุตรที่อายุน้อยด้วยตนเองลดน้อยลง ทั้งนี้ มักจะมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดกับภาวะการทำงานของสตรีเสมอ สำหรับความแตกต่างกันของผู้ดูแลบุตรของสตรีนั้น จากข้อค้นพบของงานวิจัยที่ผ่านมาหลายเรื่อง ทำให้พอจะสรุปถึงปัจจัยหลักที่อาจจะมามีอิทธิพลต่อการจัดผู้ดูแลบุตรได้ดังนี้ คือ ปัจจัยทางประชากร ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแต่ละปัจจัยมีรายละเอียดของข้อค้นพบ ดังต่อไปนี้

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการจัดผู้ดูแลบุตรของสตรี

1. ปัจจัยทางประชากร

1.1 อายุเมื่อคลอดบุตรคนล่าสุด

ในการศึกษาทางประชากรศาสตร์ อายุเป็นตัวแปรหนึ่งที่สำคัญมาก กล่าวคือ อายุเป็นลักษณะพื้นฐานของบุคคล อายุที่แตกต่างกันย่อมทำให้บุคคลมีประสบการณ์ในชีวิต หรือแม้แต่วุฒิกรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้นอายุของสตรีจึงน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้สตรีมีความคิดทัศนคติ หรือการตัดสินใจเกี่ยวกับผู้ดูแลบุตรที่แตกต่างกัน และเหตุที่ศึกษาอายุของสตรีเมื่อคลอดบุตรคนล่าสุด โดยไม่ใช่อายุปัจจุบัน เนื่องจาก ในการศึกษาจำกัดเฉพาะสตรีที่มีบุตรคนล่าสุด อายุ 0-5 ปี ซึ่งจะครอบคลุมกลุ่มสตรีที่เพิ่งคลอดบุตร หรือบางคนคลอดบุตรคนล่าสุดมาแล้วเป็นเวลา 5 ปีก็เป็นได้ ดังนั้นการใช้อายุปัจจุบันเพื่อการวิเคราะห์ อาจทำให้เกิดความลำเอียงหรือคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้ เมื่อพิจารณาในเรื่องผู้ดูแลบุตรของสตรี สตรีที่คลอดบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุน้อย น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่คลอดบุตรเมื่ออายุมาก ทั้งนี้ น่าจะเนื่องจากสตรีที่มีบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุน้อย ย่อมแสดงถึงระยะเวลาที่สตรีอยู่ในระบบโรงเรียนและประสบการณ์ในการทำงานมีน้อยกว่า หรือมีช่วงการทำงานที่สั้นกว่า สตรีที่มีบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุมาก ทั้งยังสะท้อนถึงความมั่นคงของฐานะทางเศรษฐกิจที่น่าจะต่ำกว่าด้วย สตรีที่อายุน้อยจึงมีความจำเป็นต้องดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่อายุมาก (Senanayake, 1991: 59; Hofferth and Moore, 1979 ; Marini, 1984) ยังมีผลงานวิจัยที่พอจะสนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับตัวแปรอายุต่อการดูแลบุตรได้อีก เช่น จากงานของ ระพีพรรณ หุ่นพานิช (2517: 69) และ สุภมาศ เศรษฐพงษ์กุล (2523: 8) พบว่า ผู้ที่ไม่ได้ทำงานหรือเป็นแม่บ้าน

นั้นจะมีอายุน้อยๆ เช่น 15-24 ปี ในอัตราที่สูงกว่าในกลุ่มอายุมาก ดังนั้นมารดาในกลุ่มอายุน้อยเหล่านี้ น่าจะได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกด้วยตนเองมากกว่ามารดาที่อายุมาก เพราะ ส่วนใหญ่มารดาที่มีอายุมากจะอยู่ในตลาดแรงงาน และพอที่จะสะสมทรัพย์สินเงินทองไว้ได้มากพอสมควรแล้ว จึงมีความสามารถที่จะจัดหาบุคคลมารับภาระหน้าที่ดูแลบุตรแทนตนเองได้กว้างขวางกว่า ทั้งนี้ อาจเป็นผลมาจากการค่านิยมว่าผลประโยชน์ที่ได้จากการทำงานมีมากกว่าค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตรก็เป็นได้ (Presser ,1989:527 ; Leibowitz , et al.,1988 :213)

ผลการวิจัยของ Vipan Prachuabmoh (1991: 112-116) จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลของกรุงเทพฯ พบว่า มารดาที่มีอายุ 35-49 ปี นิยมให้บุคคลที่ไม่ใช่ญาติดูแลบุตรในบ้านของตนเองมากกว่า มารดาที่อายุ 25-34 ปี ซึ่งมารดาในกลุ่มหลังนี้มีมักจะให้ ย่าหรือยายเป็นผู้ดูแลบุตรให้โดยเป็นการดูแลที่บ้านของผู้ดูแล ส่วน เกื้อ วงศ์บุญสิน (2534: 22-23) ใช้ข้อมูลปัจจุบันของมารดาในการวิเคราะห์ พบว่า มารดาที่อายุน้อย (15-29 ปี) จะเลี้ยงลูกที่อยู่ในวัย 1-5 ปี ด้วยตนเองมากกว่ามารดาวัยอื่นๆ และมารดาอายุ 35-39 ปี จะเลี้ยงลูกด้วยตนเองน้อยที่สุด และผลงานที่น่าสนใจของ Hofferth (1990: 10) พบว่า ในคู่สมรสที่อายุน้อยๆ สามีมักเป็นบุคคลที่ช่วยเหลือในการดูแลบุตรอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายของครอบครัว โดยไม่ต้องไปจ้างคนอื่นดูแล

แต่ยังมีการศึกษาที่พบความสัมพันธ์ในลักษณะตรงกันข้าม คือ Blau and Robins (1991: 345) กลับพบว่าสตรีที่อายุน้อย (21-25 ปี) มักให้บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติเป็นผู้ดูแลบุตรให้ขณะที่ไปทำงาน และ Oppong (1980 : 31) ก็เคยพบว่า มารดาที่อยู่ในช่วงวัยรุ่น จะละเลยหรือทอดทิ้งลูกของตนเอง มากกว่าแม่วัยอื่นๆ ด้วย จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า มารดาที่อายุน้อยนั้นอาจไม่มีความสามารถที่จะรับผิดชอบและทำหน้าที่ดูแลบุตรด้วยตนเองก็ได้

ข้อค้นพบที่แตกต่างกันข้างต้นนั้น พอจะทำให้คาดคะเนได้ว่านอกจากอายุของมารดาจะมีอิทธิพลต่อการกำหนดผู้ดูแลบุตรแล้ว น่าจะยังมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องอีก ซึ่งมีผลให้ความสัมพันธ์ของอายุเมื่อคลอดบุตรกับผู้ดูแลบุตรมีความแตกต่างกัน จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาหาความสัมพันธ์ที่แท้จริงต่อไป อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษาครั้งนี้มีข้อสันนิษฐานเบื้องต้นว่าสตรีที่คลอดบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุน้อย น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่คลอดบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุมาก

1.2 อายุบุตรคนล่าสุด

อายุบุตรเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญมาก อายุสามารถสะท้อนความจำเป็นที่บุตรต้องได้รับการดูแลอย่างเหมาะสมตามวัยอย่างไม่ต้องสงสัย มีเอกสารทางด้านพัฒนาการเด็กมากมายที่กล่าวเสมอว่า ลักษณะการดูแลที่เหมาะสมและมีศักยภาพสูงสุดนั้น ควรเปลี่ยนแปลงไปตามอายุของบุตร แม้ว่าจะเป็นเวลาเพียงไม่กี่ปีช่วงก่อนที่ลูกจะเข้าโรงเรียนก็ตาม โดยอาจพบว่าความต้องการดูแลบุตรด้วยพ่อแม่เอง น่าจะลดลงเมื่ออายุบุตรเพิ่มสูงขึ้น (Leibowitz et al. 1988: 206 ; Connelly , DeGraff and Levison, 1991: 12) หรือหมายถึงว่ายิ่งบุตรมีอายุสูงขึ้นจะมีความสัมพันธ์เชิงลบกับการเลือกใช้บริการคนอื่นที่ไม่ใช่พ่อแม่เป็นผู้ดูแล เพราะเด็กที่อายุน้อยๆ เช่นวัยทารก ย่อมต้องการได้รับการดูแลมากกว่าและพิเศษกว่าเด็กที่อายุมากขึ้น โดยเฉพาะเวลาที่มารดาต้องให้นมตนเองแก่บุตรก็เป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัวไม่สามารถทำหน้าที่แทนได้ (Connelly et al., 1991: 20 ; Entwisle et al., 1991: 10) และถ้าพิจารณาการศึกษาที่เกี่ยวกับการเลี้ยงลูกด้วยนมมารดา จะพบว่าผลการศึกษาได้ให้แนวคิดไปทางเดียวกัน นั่นคือ พบว่าความบ่อยครั้งของการให้นมมารดาแก่ทารกหรือบุตร จะมีความสัมพันธ์เชิงลบกับอายุบุตรอย่างเห็นได้ชัด เช่นพบว่า เด็กที่อายุต่ำกว่า 2 ปี ส่วนใหญ่จะได้รับนมมารดาบ่อยครั้งตามที่ต้องการ ดังนั้นจึงคาดได้ว่ามารดาจะต้องให้เวลากับบุตรที่อายุน้อยมากกว่าบุตรที่อายุมากกว่า (นภาพร ชัยวรรณ , จอห์น โนเคล และ เกื้อ วงศ์บุญสิน , 2532 : 1-29)

จากการศึกษาในสาธารณรัฐประชาชนจีน ของ Entwisle et al. (1990: 17-18) สตรีจะใช้เวลาในการดูแลบุตรมากที่สุด ถ้าบุตรมีอายุน้อยกว่า 6 เดือน ส่วนการใช้บริการจากศูนย์บริการมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นตามอายุบุตร กล่าวคือบุตรที่อายุ 0 ปี 1 ปี 2 ปี และ 3 ปีขึ้นไป ใช้บริการจากศูนย์บริการ ร้อยละ 47 39 58 และ 70 ตามลำดับ ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีความใกล้เคียงกับความเห็นของนักจิตวิทยาหลายคน ที่กล่าวว่า แม่ควรดูแลบุตรด้วยตนเองอย่างใกล้ชิดและเหมาะสมจนกว่าบุตรจะอายุ 3 ขวบเป็นอย่างน้อย (อ้างถึงใน Leibowitz et al., 1988: 206)

ในกรณีที่มารดาไม่สามารถดูแลบุตรด้วยตนเองได้ เช่นต้องออกไปทำงาน มารดาจะต้องจัดหาให้บุคคลอื่นทำหน้าที่แทน มารดาก็จำเป็นต้องคำนึงถึงอายุของบุตรเป็นสำคัญ กล่าวคือ ถ้าบุตรอยู่ในวัยทารกหรือกำลังหัดเดิน มารดามักจะเลือกให้ญาติเป็นผู้ดูแล โดยเฉพาะถ้า

หรือสาขจะเป็นคนที่ได้รับเลือกก่อน เนื่องจากเป็นบุคคลที่อยู่ใกล้ชิด ใ้วางใจได้ว่าจะให้ความรัก และการดูแลดีกว่าบุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติ และมักเป็นผู้ดูแลที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ทั้งนี้อาจยกเว้นในครอบครัวที่พ่อของเด็กสามารถช่วยเหลือแทนได้ เช่น ที่พบในสหรัฐอเมริกาว่า ในปี 1985 พ่อเป็นผู้ดูแลบุตรที่อายุต่ำกว่า 5 ปี ถึงร้อยละ 20 และยังคงคาดว่าพ่อน่าจะดูแลบุตรในวัยดังกล่าวเพิ่มสูงขึ้นอีกด้วย (Presser, 1989: 528-529)

เช่นเดียวกันกับผลการศึกษาของ เกอ วังศ์บุญสิน (2534: 18-21) ก็พบว่า เมื่อบุตรอายุสูงขึ้น แม่จะดูแลตนเองน้อยลง แต่จะได้รับการดูแลโดยปู่ย่าตาสา ญาติพี่น้อง หรือบุคคลที่ไม่ใช่ญาติ เพิ่มขึ้น ซึ่งมีความแตกต่างไปตามอายุบุตร กล่าวคือ บุตรที่อายุ 0-2 ปี มารดาดูแลเองร้อยละ 72.7 ในขณะที่บุตรที่อายุ 3-5 ปี มารดาดูแลเองร้อยละ 69 และหากเป็นการดูแลโดยบุคคลอื่นที่อยู่ในบ้าน บุตรที่อายุน้อย (0-2 ปี) ก็อยู่ในอัตราที่ต่ำกว่าบุตรที่โตกว่า (3-5 ปี) ยังเป็นการดูแลโดยบุคคลอื่นที่มีได้อยู่ในบ้านด้วยแล้ว บุตรที่อายุน้อยจะยิ่งอยู่ในอัตราที่ลดต่ำลง และมีอัตราที่ต่ำกว่าบุตรที่โตกว่าด้วย

จากผลการศึกษาที่ผ่านมาดังกล่าวข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าอายุบุตรมีความสัมพันธ์อย่างเด่นชัดต่อการกำหนดผู้ดูแลบุตร กล่าวคือ บุตรที่อายุน้อยกว่า หรือบุตรวัยทารกจำเป็นต้องได้รับการดูแลจากมารดา มากกว่าบุตรที่โตกว่า หรือถ้ามารดาไม่สามารถดูแลบุตรเองได้ บุคคลที่มารดาจะมอบหมายให้ดูแลแทน ก็ต้องเป็นญาติใกล้ชิดที่ไว้วางใจได้มากกว่าบุตรที่โตกว่า และบุตรที่โตกว่านั้นมารดาอาจจะจ้างบุคคลอื่น เช่น พี่เลี้ยง คนรับใช้ เพื่อนบ้าน หรือแม้แต่ส่งไปโรงเรียน หรือสถานรับเลี้ยงเด็กได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ดูแลบุตรจึงแปรผันไปตามอายุของบุตรเสมอ การศึกษาคั้งนี้จึงกำหนดให้อายุบุตรเป็นตัวแปรแทรก เพื่อผลการวิจัยที่ได้จะสามารถแสดงแบบแผนการดูแลบุตรที่แตกต่างกันระหว่างบุตรที่อายุน้อย และบุตรที่อายุมากกว่าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

1.3 จำนวนบุตรที่มีชีวิต

ผู้ดูแลบุตรของสตรีในเขตเมือง น่าจะถูกกำหนดด้วยจำนวนบุตรที่มีชีวิตของสตรีด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำนวนบุตรที่อยู่ในวัยเยาว์ เช่น จำนวนบุตรที่อายุต่ำกว่า 5 ปี เพราะการมีบุตรเล็กๆจำนวนมาก ย่อมเป็นเครื่องชี้ว่ามารดามีความจำเป็นต้องให้การดูแลมากกว่าสตรีที่มีบุตรเล็กๆเพียงคนเดียว หรือไม่มีบุตรเล็กๆเลย (แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า การวิจัยครั้งนี้ไม่สามารถใช้ตัวแปรจำนวนบุตรที่มีอายุต่ำกว่า 5 ปีได้ จึงใช้แค่เพียงตัวแปรจำนวนบุตรที่มีชีวิตเท่านั้น)

มีการศึกษาที่ผ่านมามากมาย ที่ให้ผลคล้ายคลึงไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ มักพบเสมอว่ามารดาหรือสตรีที่มีบุตรหลายคน มักมีแนวโน้มที่จะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่า (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2534: 20 ; Leibowitz et al., 1988: 206) เพราะการมีบุตรที่ต้องการการดูแลหลายคน ถ้ามารดาไม่ได้ดูแลเอง ต้องจ้างผู้ดูแลนั้นจะเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตรอย่างมาก สตรีบางคนจึงต้องเลือกที่จะเลี้ยงลูกด้วยตนเอง เพื่อลดต้นทุนในการดูแลและเป็นการประหยัดรายจ่ายของครอบครัวไปด้วย ทั้งการมีบุตรจำนวนมากอาจเป็นตัวขัดขวางการเข้าสู่ตลาดแรงงานของมารดาด้วยก็เป็นได้ เพราะภาระทางครอบครัวย่อมมีมากเกินไปกว่าที่จะทำให้มารดามีเวลาพอจะเข้าสู่ตลาดแรงงานได้ (อ้างถึงใน Leibowitz et al., 1988: 212 ; Hofferth and Wissoker, 1990: 15) นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่สนับสนุนว่า ถ้าครอบครัวใดมีจำนวนเด็กๆ เพิ่มขึ้น ก็จะเป็นการเพิ่มโอกาสที่มารดาต้องเปลี่ยนงานไปสู่การทำงานของตนเอง (Self-Employment) มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มีเวลาในการดูแลบุตรด้วยตนเองได้มากขึ้น เพราะ ถ้าค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตรสูงมากขึ้น ความสามารถที่มารดาจะจัดหาหรือจ้างให้คนอื่น หรือใช้บริการจากสถานบริการดูแลเด็กควรจะน้อยลง (อ้างถึงใน Blau and Robins, 1991: 334 ; Connelly, 1992: 24)

แต่ยังมีการศึกษาที่มีความแตกต่างจากที่กล่าวมาบ้าง กล่าวคือ บางครอบครัวที่มีบุตรจำนวนมากกลับมีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อการดูแลบุตรโดยบุคคลอื่น เช่น Heckman (1974) และ Lehrer (1983) พบว่า มารดาที่มีบุตรหลายคน โดยเฉพาะถ้ามีบุตรในวัย 3-5 ปี มีแนวโน้มที่มารดาจะให้บุคคลอื่นดูแลบุตรแทน โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้โดยอาศัยบุตรที่โตกว่าช่วยดูแลน้องๆ ที่ยังเล็กอยู่แทน แนวโน้มดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาในเมืองหลวงของประเทศบราซิล ที่พบว่า การมีบุตรหลายคนในครอบครัว บุตรที่โตกว่า อาจเป็นกลไกหรือผู้ดูแลเด็กที่สำคัญ ที่จะช่วยมารดาในการดูแลน้อง รวมทั้งช่วยงานบ้านอื่นๆ ด้วย (อ้างถึงใน Leibowitz et al., 1988 : 213 ; Connelly et al., 1991: 20)

สำหรับ Desai, Chase-Lansdale and Michael (1989: 548) ได้ให้ข้อสังเกตโดยอ้อมไว้ประเด็นหนึ่งว่า บุตรที่พ่อแม่ใช้เวลารอคอยนานๆ มักได้รับการเลี้ยงดูแบบทุ่มเททั้งจิตใจและเงินทองมากมาย ทำให้เด็กแต่ละคนได้รับทรัพยากรหรืองบประมาณต่อคนสูงขึ้น ซึ่งคำว่า "บุตรที่พ่อแม่ต้องคอยนาน" นั้น น่าจะสะท้อนว่าในกรณีที่มีบุตรจำนวนน้อย มารดา

ต้องให้การดูแลอย่างดี เช่น อาจดูแลด้วยตนเอง หรืออาจจะให้บุคคลที่ชำนาญการมาดูแลบุตรของตนเองก็เป็นได้

จากข้อค้นพบและเหตุผลต่างๆข้างต้น พบว่าจำนวนบุตรที่มีชีวิตของสตรีแต่ละคน น่าจะมีอิทธิพลต่อความแตกต่างในการจัดหรือกำหนดผู้ดูแลบุตรคนล่าสุดของสตรีด้วย ซึ่งเท่าที่ผ่านมา ก็ยังไม่มีการศึกษาโดยตรงในเรื่องนี้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่การวิจัยครั้งนี้จะต้องค้นหาคำตอบต่อไป อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นน่าจะสันนิษฐานได้ว่า สตรีที่มีบุตรมีชีวิตจำนวนมาก น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีบุตรมีชีวิตจำนวนน้อย

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม

เกี่ยวกับผู้ดูแลบุตรของสตรีไทยในเขตเมืองนั้น นอกจากพิจารณาปัจจัยทางประชากรดังที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยยังให้ความสนใจกับปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมด้วย เพราะเป็นที่ยอมรับว่าทั้งภาวะเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม หรืออาจเรียกว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์นั้น มีอิทธิพลไม่น้อยต่อการรับรู้ทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคล ดังนั้นการมีความแตกต่างในปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมจึงเป็นตัวกำหนดให้สตรีแต่ละคน มีความคิด ความเชื่อ หรือค่านิยมและความพร้อมในการเผชิญปัญหาแตกต่างกัน จึงน่าจะมีผลต่อการจัดผู้ดูแลบุตรด้วย ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมที่สำคัญที่นำมาศึกษา ได้แก่ อาชีพและสถานภาพการทำงานของสตรี อาชีพและสถานภาพการทำงานของสามี รายได้ของครอบครัว ระดับการศึกษาของสตรี ภาคที่อยู่อาศัย ซึ่งจะได้อภิปรายรายละเอียดในแต่ละตัวแปรตามลำดับดังนี้

2.1 อาชีพและสถานภาพการทำงานของสตรี

การประกอบอาชีพ ทำให้สตรีมีรายได้และช่วยเสริมสร้างควมมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ครอบครัว เพื่อให้มีอำนาจซื้อสินค้าและบริการต่างๆที่มีคุณภาพและเพียงพอแก่ความต้องการของสมาชิกในครอบครัว แต่ขณะเดียวกันการทำงานของมารดาอาจทำให้มารดามีเวลาดูแลบุตรอย่างใกล้ชิดลดน้อยลง ซึ่งเวลาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นต่อพัฒนาการที่สมบูรณ์ของเด็ก (อ้างถึงใน Desai et al., 1989 : 547) และลักษณะงานที่แตกต่างกัน ย่อมทำให้สตรีมีเวลาให้ลูกแตกต่างกันไป กล่าวคือ สตรีที่มีอาชีพบริหาร หรือเป็นเจ้าของกิจการนั้น ถือได้ว่าอยู่ในสถานภาพที่ต้องมีความรับผิดชอบในธุรกิจการงานสูงกว่าผู้ที่มีอาชีพบริการ รับจ้าง กรรมกร หรือ

เป็นผู้ที่ทำงานในครัวเรือน จึงทำให้การอุทิศเวลาเพื่อการดูแลบุตรจึงน่าจะแตกต่างกันไป

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่เกี่ยวกับ "ความไม่สอดคล้องระหว่างการทำงานกับการดูแลบุตร" ซึ่งงานที่มักได้รับการสรุปว่ากระทบกระเทือนต่อการมีบุตรหรือการดูแลบุตรเล็กน้อยมาก คือ งานในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมในครัวเรือน งานค้าขาย และงานที่เป็นการช่วยธุรกิจภายในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง เนื่องจากงานเหล่านี้สามารถผสมผสานหรือพอจะทำความคู่กันไปได้ค่อนข้างง่ายด้ายกับงานเลี้ยงดูเด็กเล็กๆ ในทางกลับกันงานในระบบเศรษฐกิจภาคทันสมัย (Modern Sector) ที่สตรีต้องออกไปทำงานนอกบ้านเป็นเวลาหลายชั่วโมงติดต่อกัน ก็จะเป็นการจำกัดบทบาทการดูแลบุตรโดยตัวมันเอง ปัญหาการดูแลบุตรนี้จึงเป็นปัญหาหนึ่งที่สตรีทั้งหลายต้องคำนึงถึงเสมอเมื่อต้องการประกอบอาชีพ (Peek, 1975 : 1-4 ; Newland, 1977 : 18 ; Oppong, 1980 : 16)

มีการวิจัยที่พอจะสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวมากมาย อาทิเช่น Leibowitz et al. (1988 : 211-214) พบว่า แม่ที่มีชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์จำนวนมากจะมีเวลาในการดูแลบุตรน้อยลง ทำให้ต้องจ้างบุคคลอื่นเป็นผู้ดูแลบุตร ขณะเดียวกันการทำงานหลายๆ ชั่วโมง น่าจะชี้ว่ามีรายได้น่าพอใจ จึงสามารถจะจ้างคนอื่นดูแลบุตรได้ ส่วนสตรีที่ไม่ได้ทำงานก็มักจะเลี้ยงลูกด้วยตนเองซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดา

ผลการวิจัยที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งของ O'Connelly (1988) คือ สตรีที่ประกอบอาชีพค้าขายแบบหาบเร่แผงลอย และพนักงานเดินขายของตามบ้าน จะดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยมาก ซึ่งโดยทั่วไปแล้วลักษณะงานด้านค้าขายไม่น่าจะขัดแย้งกับงานดูแลบุตร แต่น่าจะเนื่องจากสถานที่ค้าขายมิได้อยู่ที่บ้านตนเอง จึงทำให้ไม่มีโอกาสดูแลบุตรด้วยตนเองได้ แม้ว่าจะทำอาชีพค้าขายก็ตาม (อ้างถึงใน Presser, 1989 : 536)

ผลงานวิจัยในสาธารณรัฐประชาชนจีนของ Entwisle et al. (1991 : 23) พบว่ามารดาที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ จะมีเวลาในการดูแลบุตรเองลดลงไปถึง 5 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ แม้ว่าจะเป็นการทำงานเป็นกะหรือเป็นช่วงเวลา (part time) ก็ไม่ได้ทำให้มีเวลาในการดูแลบุตรมากกว่ามารดาที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม หรือคนที่ทำงานอยู่ที่บ้าน ทั้งยังพบว่า บรรดาสามีของสตรีที่ประกอบอาชีพในระบบ (formal sector) จะมีบทบาทในการช่วยดูแลบุตรมากขึ้น และชายก็นับว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่สำคัญในการช่วยเลี้ยงดูบุตรให้ขณะออกไปทำงาน

ส่วน Lehrer and Kawasaki (1985 อ้างถึงใน Leibowitz et al. , 1988: 207) พบว่าการทำงานของมารดานั้นมีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อการให้บริการศูนย์รับเลี้ยงเด็กอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้คาดว่าน่าจะเนื่องมาจาก การมีรายได้จากการทำงานของมารดา จะถูกนำไปใช้จ่ายเพื่อการดูแลบุตรได้มากขึ้น

สำหรับผลงานวิจัยในประเทศไทยนั้น เตือนใจ อินทุโสมมา (2517: 63-64) ศึกษาลักษณะการเลี้ยงดูบุตรจากมารดาที่มารับการรักษาโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ปรากฏว่า มารดาที่ทำงานอยู่ในครอบครัวจะมีโอกาสเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเองมากกว่ามารดาอีกกลุ่มหนึ่ง และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างมารดาที่ทำงานและไม่ได้ทำงาน พบว่ามารดาที่ไม่ได้ทำงานจะมีผู้ช่วยเลี้ยงดูบุตรเป็นบางเวลาในอัตราที่ต่ำกว่ากลุ่มมารดาที่ทำงานถึง 2 เท่าตัว และผู้ที่ช่วยดูแลบุตรให้กับมารดาที่ทำงานส่วนใหญ่เป็นญาติฝ่ายมารดา และเกื้อ วงศ์บุญสิน (2534 : 27-28) พบว่าสตรีในกรุงเทพฯ ที่ประกอบอาชีพวิชาชีพ เสมียน จะเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเองในระดับต่ำที่สุด รองลงมา คือมารดาในอาชีพบริการ ช่าง ค้าขาย เกษตร และไม่ได้ทำงาน ตามลำดับ

นอกจากลักษณะงานอาชีพแล้ว สภาพภาพการทำงานของสตรี ยังเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อการดูแลบุตรโดยบุคคลอื่น ทั้งนี้มีข้อค้นพบที่พบในทำนองเดียวกันว่า สตรีที่ทำงานเพื่อธุรกิจของครัวเรือน หรือประกอบอาชีพอยู่ที่บ้าน เช่นมีธุรกิจส่วนตัว จะเป็นการเพิ่มโอกาสให้สตรีได้แสดงบทบาทการเป็นมารดา ไปพร้อมๆกับการมีบทบาททางเศรษฐกิจได้ด้วย เพราะการทำงานในสภาพที่มีความยืดหยุ่นทั้งเวลาและสถานประกอบการนั้น เป็นการเพิ่มหนทางให้เกิดความสอดคล้องต้องกันในสองภาระกิจที่สำคัญดังกล่าวได้มากกว่าการทำงานในระบบหรือภาคเศรษฐกิจทันสมัยซึ่งไม่มีความยืดหยุ่นทั้งเวลาและสถานที่ทำงาน (Connelly et al., 1991: 11 ; Vipap Prachuabmoh, 1991: 132)

นอกจากนี้ยังมีผลการศึกษาในต่างประเทศที่พบว่า ในครอบครัวที่มีลูกเล็กๆ ต้องดูแลอย่างใกล้ชิดนั้น พ่อแม่จะใช้กลยุทธ์การสลับเปลี่ยนเวลาหรือลดชั่วโมงการทำงาน เพื่อไม่ให้ตรงกับคู่สมรสหรือสมาชิกคนอื่นในครอบครัว เช่น นิยมเปลี่ยนไปทำงานในวันหยุด หรือทำเป็นช่วงเวลา หรือเอางานมาทำที่บ้าน รวมถึงการเปลี่ยนงานเป็นการหันมาทำธุรกิจของตนเองมากขึ้น เพื่อจะได้มีโอกาสดูแลบุตรด้วยตนเองได้ หรือมีเวลาใกล้ชิดลูกมากขึ้น และมีสตรีบางคนถึงกับยอมหยุดงานชั่วคราวเพื่อให้เวลากับบุตรของตน (Presser, 1987 ; Darian, 1976 ; Stolzenberg and Waite, 1984 ; Christensen, 1988 ; Macpherson, 1988 อ้างถึงใน Connelly,

1992: 18-19) และ ผลการศึกษาของ Connelly (1992: 27) เองก็สนับสนุนว่า การมีลูกเล็กๆ ที่ต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษนั้น เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้สตรีหันมาเลือกทำธุรกิจของตนเอง ทั้งนี้เพราะตระหนักถึงปัญหาการจัดการดูแลให้บุตรเป็นสำคัญ และยอมรับว่างานที่เป็นธุรกิจส่วนตัว หรือ งานที่ทำอยู่ที่บ้านจะช่วยให้มีเวลาที่จะดูแลบุตรได้อย่างใกล้ชิดด้วยตนเองได้นั่นเอง

จากข้อค้นพบต่างๆ มากมาย พอจะเชื่อและสันนิษฐานได้ว่าบทบาทการดูแลบุตรของสตรีจะแปรผันไปตามอาชีพและสถานภาพการทำงานที่แตกต่างกัน กล่าวคือ โดยปกติสตรีที่ไม่ได้ทำงานจะเป็นผู้ดูแลบุตรด้วยตนเอง สำหรับสตรีที่ทำงานก็จะพบว่าสตรีที่มีอาชีพค้าขายและเกษตรกรรม น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองได้มากกว่าสตรีที่ประกอบอาชีพวิชาชีพ บริหาร เสมียน และบริการ และหากพิจารณาไปถึงสถานภาพการทำงาน ก็จะพบว่าสตรีที่ทำธุรกิจในครัวเรือน หรือทำธุรกิจส่วนตัว น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองได้มากกว่าสตรีที่เป็นนายจ้างหรือลูกจ้าง อย่างไรก็ตาม การตั้งขึ้นเป็นการสันนิษฐานเบื้องต้น โดยอาศัยข้อค้นพบที่ผ่านมา ประกอบกับแนวคิดเรื่องบทบาทที่ขัดแย้งกันระหว่างการทำงานและการเป็นมารดา (Incompatibility Roles) ดังนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะได้มีการพิสูจน์เพื่อให้เกิดข้อมูลเชิงประจักษ์ต่อไป

2.2 อาชีพและสถานภาพการทำงานของสามี

ในการพิจารณาฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว อาชีพและสถานภาพการทำงานของสามี เป็นตัวแปรที่ใช้บ่งบอกความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของครอบครัวได้ (กรรณิการ์ อักษรกุล, 2515: 94) หรือแม้แต่ในการศึกษาเกี่ยวกับการทำงานของสตรีที่สมรสแล้วตัวแปรนี้มักถูกพิจารณาในฐานะเป็นตัวแปรกำหนดว่าสตรีจำเป็นต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานหรือไม่ (ระพีพรรณ หุ่นพานิช, 2520 ; วิวัฒน์ แดงสังวาลย์, 2522) แต่การศึกษาเรื่องการจัดการเกี่ยวกับผู้ดูแลบุตรของสตรีนั้น อาชีพและสถานภาพการทำงานของสามีอาจมีส่วนสัมพันธ์โดยอ้อม กล่าวคือลักษณะการทำงานของสามีจะมีผลต่อลักษณะการทำงานของภรรยา และการทำงานของภรรยาก็จะมีผลต่อการดูแลบุตร โดยระพีพรรณ หุ่นพานิช(2520: 39-41) พบว่า ในเขตเมืองสามีภรรยา มักจะทำงานที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน เช่น สามีที่ประกอบอาชีพวิชาชีพจะมีภรรยาประกอบอาชีพเดียวกันสูงกว่าภรรยาอาชีพอื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เกื้อ วงศ์บุญสิน (2534 : 18) ที่พบว่า สามีและภรรยาจะประกอบอาชีพสอดคล้องสัมพันธ์กันสูงสุด โดยเฉพาะในกลุ่มวิชาชีพและค้าขาย จากลักษณะดังกล่าวน่าจะแสดงว่า ในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพวิชาชีพและค้าขายนั้น ทั้งสามีและภรรยาต่าง

ก็ทำงานด้วยกันทั้งคู่ ดังนั้นจึงคาดว่าสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพวิชาชีพ จึงน่าจะมีโอกาสดูแลบุตรด้วยตนเองต่ำกว่าสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพอื่น ๆ เพราะงานในกลุ่มวิชาชีพ หรือบริหารนั้นมักเป็นงานที่มีเวลาและสถานที่ทำงานที่ตายตัว ส่วนสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพค้าขายนั้น ส่วนใหญ่มักเป็นการดำเนินกิจการอยู่ที่บ้านตนเอง (ระพีพรรณ หุ่นพานิช, 2520 : 40) จึงทำให้สตรีสามารถเข้าร่วมงานนี้ได้ ซึ่งลักษณะของงานเหล่านี้ สตรีสามารถผสมผสานบทบาทของการเป็นมารดาและการทำงานเชิงเศรษฐกิจไปพร้อมๆกันได้

สำหรับสถานภาพการทำงานที่เป็นลูกจ้าง ทั้งลูกจ้างรัฐบาลและเอกชนมักมีข้อจำกัดในการลางานเพื่อดูแลบุตรเล็กๆ ดังนั้นสตรีที่มีสามีเป็นลูกจ้าง จึงน่าจะมีโอกาสดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยลงด้วย เนื่องจากอาชีพหรือสถานภาพการทำงานของสตรีเองก็น่าจะมีความสอดคล้องกับสามี แต่ถ้าสามีมีสถานภาพการทำงาน(ตำแหน่ง)ในระดับสูง เช่นเป็นนายจ้าง น่าจะทำให้ครอบครัวมีความสามารถที่จะจ่ายเงินเพื่อจ้างวานให้คนอื่นช่วยดูแลบุตรให้ ในช่วงเวลาที่ภรรยาต้องไปทำงานก็ได้ ซึ่ง Peek (1975 : 17-25) พบว่า ในเขตเมืองนั้นถ้าสามีทำอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม โดยเป็นธุรกิจของตนเอง สตรีมักจะมีชั่วโมงการทำงานที่สูงกว่าสตรีที่มีสามีทำธุรกิจในภาคเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการช่วยธุรกิจของครัวเรือนหรือเป็นธุรกิจของตนเองก็ตาม ดังนั้นจึงทำให้เชื่อได้ว่าสตรีที่มีสามีมีธุรกิจนอกภาคเกษตรของตนเอง อาจจะดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยกว่าสตรีที่มีสามีทำธุรกิจเชิงเกษตรเพื่อครัวเรือน และสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพเกษตร น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองสูงกว่าสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร

แต่อย่างไรก็ดี เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพและสถานภาพการทำงาน ของสามีกับผู้ดูแลบุตร พบว่ามีทิศทางที่ไม่ชัดเจนนัก อาจเป็นเพราะว่า การจัดการเกี่ยวกับการดูแลบุตรนั้นมักเป็นภาระกิจหลักของมารดา ปัจจัยกำหนดที่สำคัญจึงน่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสตรี และอีกประการหนึ่ง เท่าที่ผ่านมายังไม่มีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่จะยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างภาวะการทำงาน ของสามีกับการดูแลบุตรได้

ดังนั้น ข้อค้นพบที่ผ่านมายังเพียงแต่เป็นแนวคิดที่ทำให้คาดว่า สตรีที่มีสามีประกอบอาชีพค้าขายหรือเกษตรกรรม น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพวิชาชีพ บริหารหรือบริการ และ สตรีที่มีสามีทำงานช่วยธุรกิจครัวเรือน น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีสามีเป็นนายจ้าง ลูกจ้าง หรือมีธุรกิจส่วนตัว

2.3 รายได้ของครอบครัว

รายได้เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญมาก อันจะส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของบุตรหรือการให้การดูแลแก่บุตรได้ เพราะรายได้เป็นตัวแปรเชิงเศรษฐกิจที่แสดงฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ทั้งยังเป็นองค์ประกอบสำคัญของการมีอำนาจซื้อสินค้าหรือบริการต่างๆ เพื่อให้มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ครอบครัวที่มีรายได้สูงย่อมมีความสามารถในการลงทุนเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของบุตรได้มากกว่าครอบครัวที่มีรายได้น้อย การมีรายได้จากการทำงานของมารดาจึงเป็นหนทางหนึ่งของการเพิ่มทรัพยากรทางเศรษฐกิจของครอบครัว เพราะคาดว่าเมื่อรายได้เพิ่มขึ้นมาตรฐานชีวิตของบุตรและคนในครอบครัวย่อมสูงขึ้น เช่นมีอำนาจจัดซื้อหาอาหารที่ดี สุขภาพที่ดี และได้รับการศึกษาที่ดีขึ้น เป็นต้น และการที่สตรีมีส่วนในการเพิ่มพูนรายได้ให้ครอบครัว ทำให้เธอมีอำนาจพอที่จะจัดการเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและใช้จ่ายเงินเพื่อการนี้ได้ด้วย

มีการศึกษาวิจัยในต่างประเทศหลายเรื่อง เกี่ยวกับรายได้ของครอบครัวกับรูปแบบการดูแลบุตร ซึ่งส่วนใหญ่พบในทางเดียวกันว่า ครอบครัวที่มีรายได้สูงมักจะเลือกผู้ดูแลบุตรที่ไม่ใช่ญาติเป็นผู้ดูแลบุตรมากกว่า นั่นคือ ถ้ามารดาเองหรือครอบครัวที่มีรายได้สูง ทำให้มีแนวโน้มที่จะจ่ายเงินเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตรทั้งแบบที่รับเลี้ยงเต็มวัน หรือเป็นการดูแลเพียงบางเวลาที่มารดาไม่ว่าง เพราะสตรีย่อมมีความสามารถพอที่จะจ่ายเงินเพื่อสิ่งที่คิดว่าดีและมีคุณภาพสูงให้แก่บุตรของตน (Lehrer, 1983, 1988 ; Hofferth and Wissoker, 1990: 15-17 ; Blau and Robins, 1991: 345 ; Connelly et al., 1991: 22 ; Vipan Prachuabmoh, 1991: 53) ดังเช่นที่ Leibowitz et al. (1988 อ้างถึงใน Vipan Prachuabmoh , 1991: 10) กล่าวว่า ยิ่งรายได้เพิ่มขึ้น มารดามักจะใช้การดูแลที่เหมาะสมแก่วัยของบุตรมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งการดูแลที่เหมาะสม คือเด็กที่อายุต่ำกว่า 3 ปี ควรรับการดูแลที่มีสัดส่วนของผู้ดูแลหนึ่งคนต่อเด็กหนึ่งคน เช่น พี่เลี้ยง แต่เด็กที่อายุ 3-5 ปีนั้น การดูแลที่เหมาะสมคือ การดูแลโดยผู้ชำนาญการพิเศษที่อยู่ในสถานรับเลี้ยงเด็ก หรือโรงเรียนอนุบาล เป็นต้น

นอกจากนี้ มีงานวิจัยที่ผ่านมา พบว่า เงินรายได้ของมารดา (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรายได้ของครอบครัวนั้น) มีอิทธิพลให้อัตราการช่วยเหลือบุตรโดยสามีและญาติลดลงอย่างมีนัยสำคัญ แต่เมื่อทดสอบด้วยตัวแปรรายได้ของครอบครัวกลับพบว่าไม่มีอิทธิพลต่อการเลือกผู้ดูแลบุตรของสตรี ข้อค้นพบดังกล่าวแสดงว่ามารดาน่าจะเป็นผู้ที่รับภาระในเรื่องการดูแลบุตรมากกว่าบุคคลอื่นในครอบครัว และมารดาที่ต้องการทำงานเพื่อรายได้มากขึ้นนั้นย่อมต้องการหาผู้ดูแลบุตรมากขึ้นด้วย

(Hofferth and Wissoker, 1990 : 17-22 ; Lehrer and Kawasaki, 1985 อ้างถึงใน Vipan Prachuabmoh, 1991 : 11)

โดยทั่วไปแล้วในครอบครัวที่สามีและภรรยาทำงานทั้งคู่จะทำให้รายได้ที่แท้จริงของครอบครัวเพิ่มขึ้น เมื่อรายได้เพิ่มขึ้นก็จะทำให้อุปสงค์ของการพักผ่อนหย่อนใจ หรือมีกิจกรรมนันทนาการในช่วงที่ว่าง หรือวันหยุดงานเพิ่มขึ้น ดังนั้นภาระการดูแลบุตรจึงน่าจะเป็นหน้าที่ของคนอื่นไป ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและแบบไม่เสียค่าใช้จ่ายก็ได้ (Presser, 1989: 525 ; Connelly et al., 1991: 21) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างตัวสตรีและผู้ดูแลบุตร เช่น เป็นญาติกัน (ย่า-ยาย) หรือเป็นหญิงรับใช้ที่จ้างไว้ในบ้านของตนเอง เช่น เดียวกับที่พบในกรุงเทพฯ คือ มารดาที่ครอบครัวมีรายได้ปานกลางและฐานะค่อนข้างดีจนถึงร่ำรวย มักจะมีญาติหรือคนรับใช้มาช่วยดูแลบุตรให้ แม้ว่าตนเองไม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านก็ตาม (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2516 : 107)

สำหรับครอบครัวที่มีรายได้ต่ำนั้น มารดาส่วนใหญ่จำเป็นต้องทำงานอย่างเต็มที่จึงเป็นการยากที่จะมีเวลาในการดูแลบุตรด้วยตนเอง ทั้งยังไม่นิยมนำลูกไปฝากดูแลบุตรอยู่ที่บ้านโดยต้องรับค่าจ้างน้อยลง หรือไม่ได้รับค่าจ้าง โดยเฉพาะผลงานวิจัยต่างประเทศมักพบว่ามารดาในกลุ่มรายได้ต่ำนี้จะฝากลูกๆ ไว้ให้ญาติดูแลมากกว่าที่จะนำลูกไปเข้าโรงเรียนอนุบาล สถานบริการที่มีคุณภาพพร้อมจะพัฒนาเด็กๆ ในด้านต่างๆ ได้ เนื่องจากไม่มีความสามารถที่จะนำเงินของครอบครัวไปใช้จ่ายเพื่อการนี้ได้ (Peek, 1975: 4 ; Presser, 1989: 533-534 ; Leibowitz et al., 1988: 217)

ในอีกลักษณะหนึ่ง Bowen and Finegan และ Schultz (1969, 1980 อ้างถึงใน Leibowitz et al., 1988: 212) พบว่า ครอบครัวที่มีรายได้สูง สตรีในกลุ่มครอบครัวดังกล่าว ที่มีบุตรเล็กๆ อาจไม่ได้ทำงานนอกบ้านเนื่องจากมีความบั่นทอนจากภาวะการเงินน้อย จึงทำให้พวกเธอมีโอกาสดังกล่าวจะเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีอีกกลุ่มที่ต้องออกไปทำงาน (Connelly et al., 1991: 19) นอกจากนี้ Levison (1990) พบว่า ถ้าเปรียบเทียบผลกระทบของรายได้ที่มีต่อการเลือกให้การดูแลบุตรแบบในระบบ (Formal child care) เช่น โรงเรียนอนุบาลสถานบริการ ศูนย์รับเลี้ยงเด็ก จะพบว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้ต่ำสุดนั้น ใช้บริการการดูแลจากกลุ่มนี้เพียงร้อยละ 16 ในขณะที่เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้สูงสุดนั้น ใช้บริการการดูแลแบบดังกล่าว ถึงร้อยละ 51 แสดงว่าเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้ต่ำนั้น

โอกาสที่จะได้รับการดูแลจากบุคคลอื่นนอกบ้านมีน้อยกว่า หน้าที่การดูแลจึงน่าจะตกอยู่กับบุคคลในบ้านหรือตัวมารดาเองก็เป็นไปได้เช่นกัน

ผลการวิจัยที่ผ่านมาเน้น แม้ว่าข้อค้นพบส่วนใหญ่จะเป็นผลงานการวิจัยจากต่างประเทศ แต่ก็พอจะสรุปได้ว่าสตรีที่มีรายได้ของครอบครัวระดับต่ำ น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีรายได้ของครอบครัวระดับสูง

2.4 ระดับการศึกษาของสตรี

การศึกษาทำให้บุคคลมีความรู้คิด และพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นในทุกด้าน ระดับการศึกษาจึงเป็นดัชนีหนึ่งที่วัดระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของบุคคลได้ กล่าวคือ ในทางสังคมระดับการศึกษาของบุคคล สะท้อนถึงความรู้ความเข้าใจ และโอกาสที่จะได้รับความรู้ความเข้าใจในเทคนิควิทยาการใหม่ๆ ข่าวสาร และการเรียนรู้สิ่งสมประสพการณ์ต่างๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงและเปิดโลกทัศน์ใหม่ให้กว้างขวางขึ้น ในทางเศรษฐกิจ ระดับการศึกษาจะมีความสัมพันธ์ทางบวกกับรายได้ การศึกษาที่สูงขึ้น ทำให้บุคคลมีโอกาสประกอบอาชีพที่มีเกียรติและได้รับค่าจ้างแรงงานสูงขึ้น (จรัญ พรหมอ้อย , 2526: 57)

โดยทั่วไปแล้วสตรีที่มีการศึกษาดี มีโอกาสได้ทำงานแบบเต็มเวลา ทั้งในภาครัฐบาลและเอกชน จึงน่าจะทำให้มีเวลาดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยลงไปด้วย ซึ่งเกื้อ วงศ์บุญสิน (2534: 24-25) พบว่า มารดาที่มีการศึกษาระดับสูงมีแนวโน้มจะเลี้ยงลูกด้วยตนเองในอัตราที่ลดลง โดยเฉพาะมารดาที่จบการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ขึ้นไป และโดยเปรียบเทียบแล้วมารดาที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาและระดับมหาวิทยาลัย จะดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยกว่ามารดาที่จบประถมศึกษา และมารดาที่จบการศึกษาสูงเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะเลือกให้ผู้อื่นดูแลบุตรให้ โดยที่เป็นการดูแลอยู่ในบ้านของตนเองมากกว่าดูแลนอกบ้าน ทั้งนี้มีผลการศึกษาที่คล้ายคลึงกับการศึกษาของ Leibowitz et al. (1988: 213) ที่สรุปว่าในขณะที่มารดาได้รับการศึกษาสูงขึ้น มารดาก็มักจะไม่ได้เลี้ยงดูลูกของตนเองมากนัก แต่อย่างไรก็ดี การมีการศึกษาอาจทำให้มารดาตระหนักถึงคุณค่าในการลงทุนมนุษย์ โดยเฉพาะในช่วงแรกของชีวิต ดังนั้นในช่วงหนึ่งปีแรกมารดาอาจจะหันมาเลี้ยงลูกด้วยตนเองมากขึ้นก็ได้

และยังมีผลงานวิจัยที่ปรากฏว่า มารดาที่จบการศึกษาระดับสูง (เช่น วิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย) จะกำหนดหรือเลือกผู้ดูแลบุตรที่มีความเหมาะสมกับอายุของบุตรมากกว่ามารดา

ที่จบการศึกษาระดับต่ำกว่า นั้นคือ ในบุตรที่อายุ 3-5 ปี มารดาจะให้สถานรับเลี้ยงเด็ก หรือ โรงเรียนอนุบาลเป็นผู้ดูแลบุตรให้ และบุตรที่อายุ 0-2 ปี นั้นจะจ้างให้คนเลี้ยง พี่เลี้ยง ดูแลอยู่ในบ้านของตนเอง (Leibowitz et al., 1988: 215 ; Vipav Prachuabmoh, 1991: 53) และมีแนวโน้มว่ามารดาที่มีการศึกษาระดับสูงจะลดการให้บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ญาติดูแลบุตรของตนลดน้อยลง (Blau and Robins, 1991: 340) กล่าวคือ เมื่อมารดาได้รับการศึกษาสูงขึ้น มารดาจะให้บุคคลที่เป็นญาติเป็นผู้ดูแลบุตรมากขึ้น ทั้งนี้เพราะ มารดาที่มีการศึกษาสูงต้องการให้บุตรได้รับการดูแลที่ดี มีคุณภาพ และไว้วางใจได้

อย่างไรก็ตามยังมีงานวิจัยอื่นๆที่พบว่า กลุ่มมารดาที่มีการศึกษาระดับสูง อาจจะไม่สนใจหรือต้องการใช้บริการการรับเลี้ยงดูเด็กจากองค์กรทางสังคมในรูปแบบอื่นๆ มากขึ้น เช่น สถานบริบาลเด็กและทารก (Nursery) ศูนย์รับเลี้ยงเด็กกลางวัน (Day care center) หรือโรงเรียนเด็กเล็กอื่นๆ (เกริกศักดิ์ บุญญาณรงค์, 2531: 35 ; Blanc and Lloyd, 1991 :31 ; Hofferth and Wissoker, 1990: 20 ; Lehrer, 1988)

ข้อค้นพบทั้งหมดข้างต้น น่าจะยืนยันได้ว่า ระดับการศึกษาของสตรีหรือมารดา มีอิทธิพลต่อการกำหนดผู้ดูแลบุตรอย่างมีนัยสำคัญ โดยจะมีรายละเอียดของผู้ดูแลบุตรในแต่ละประเภทแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะระดับการศึกษาของสตรีหรือมารดานั้น มีผลกระทบต่อลักษณะงานที่ทำ รายได้ และทัศนคติหรือความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการดูแลบุตรของเธอด้วย

ดังนั้นทำให้พอจะตั้งข้อสันนิษฐานในการศึกษารังนี้ได้ว่า สตรีที่มีระดับการศึกษาต่ำ น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีระดับการศึกษาสูง

2.5 ภาคที่อยู่อาศัย

ภาคเป็นตัวแปรที่สามารถบ่งบอกถึงความแตกต่างในหลายๆด้าน เช่นลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ วัฒนธรรม ภาษา วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต ความคิดของบุคคลที่อาศัยในภาคนั้นๆได้ นอกจากนี้แต่ละภาคยังมีระดับการพัฒนาที่แตกต่างกัน ซึ่งเห็นได้จากดัชนีการวัดระดับความเป็นเมืองของแต่ละภาคก็แตกต่างกัน จากการศึกษาของเพ็ญพร ชีระสวัสดิ์ (2531) พบว่า ประเทศไทยมีระดับความเป็นเมืองแตกต่างกัน กล่าวคือ กรุงเทพฯ มีระดับความเป็นเมืองสูงสุด รองลงมา คือ ภาคกลาง ซึ่งระดับความเป็นเมืองที่แตกต่างกันนี้เป็นตัวแปรหนึ่งที่ทำให้บุคคลมีความทันสมัยแตกต่างกัน ส่งผลให้บุคคลแสดงพฤติกรรม

ออกมาต่างกัน รวมถึงพฤติกรรมการจัดหรือกำหนดผู้ดูแลบุตรด้วย จากผลการศึกษาในต่างประเทศหลายชิ้นที่สนับสนุนได้ว่าภาคมีอิทธิพลให้เกิดความแตกต่างของผู้ดูแลบุตรของสตรี เช่น งานของ Hofferth และ Wissoker (1990: 20) พบว่า สตรีที่อยู่ในภาคใต้ของสหรัฐอเมริกา มักจะเลือกให้ศูนย์รับเลี้ยงเด็กเป็นผู้ดูแลบุตรมากกว่าให้พี่เลี้ยง เป็นผู้ดูแลบุตร ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Ruopp, Travers, Glantz and Coelen (1979) และ Lehrer (1983 อ้างถึงใน Leibowitz et al., 1988: 206) ที่พบว่า ความแตกต่างของแต่ละภาคมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญต่อการเข้าถึงโครงการดูแลเด็กในช่วงกลางวัน หรือโรงเรียนอนุบาลอีกด้วย โดยที่พบว่าทางตอนใต้ของสหรัฐอเมริกา จะมีสถานรับเลี้ยงเด็กประเภทศูนย์บริการฯ มากกว่าในภาคอื่นๆ

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ในแต่ละภาคมีสิ่งอำนวยความสะดวกหรือสภาพสังคมอำนวยความสะดวกให้มารดา เข้าถึงผู้ดูแลบุตรแต่ละประเภทแตกต่างกันไป เช่น สตรีที่อยู่ในภาคใต้ของสหรัฐอเมริกา ยังมีโอกาสได้ผู้ดูแลบุตรแบบไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย คือ มีสมาชิกในครอบครัว ญาติ หรือพ่อแม่ ช่วยดูแลบุตรให้ได้ เพราะยังคงมีลักษณะครอบครัวขยาย และอัตราค่าจ้างแรงงานไร้ฝีมือเพื่อทำงานบ้าน (คนรับใช้) ยังมีราคาถูก หรืออีกมุมหนึ่งก็อาจเป็นเพราะมารดาที่อยู่ในภาคใต้ของสหรัฐอเมริกา ส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างต่ำ ทำให้ไม่มีเงินเพียงพอที่จะใช้จ่ายเพื่อจ้างพี่เลี้ยง หรือ สถานบริการให้ดูแลบุตร จึงจำเป็นต้องพึ่งบุคคลใกล้ชิด หรือ รับการช่วยเหลือจากโครงการต่างๆ ในสังคมก็เป็นได้ (Leibowitz et al., 1988: 215)

สำหรับผลงานวิจัยของ เกริกศักดิ์ บุญญาพงษ์ (2530: 17) ศึกษาปัญหาการเลี้ยงดูบุตรของสตรีที่ทำงานนอกบ้าน จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า บางครอบครัวสตรีจะมีพี่เลี้ยงเด็ก หรือญาติเป็นผู้ช่วยดูแลบุตร (อายุต่ำกว่า 4 ปี) แทนตนเองได้ และในครอบครัวเด็ยพบว่ามีกว่าร้อยละ 90 ที่สามี (บิดาของบุตร) ได้เข้ามามีบทบาทในการช่วยดูแลบุตรด้วย ส่วนการศึกษาของประสิทธิ์ สวัสดิ์ญาติ (2526: 61) ให้ประเด็นที่น่าคิดประการหนึ่ง กล่าวคือ คนในกรุงเทพฯ เชื่อว่าในอนาคตผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลบุตรจะไม่ใช้คู่สามีภรรยาอีกต่อไป ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวอาจทำนายได้ว่า ในปัจจุบันนี้สตรีในกรุงเทพฯ คงจะเป็นผู้ดูแลบุตรด้วยตนเองน้อยลงอย่างแน่นอน ทั้งยังจะพึ่งคนในครอบครัวได้น้อยลงด้วย เนื่องจากคู่สมรสในกรุงเทพฯ นิยมที่จะตั้งครอบครัวใหม่หลังการสมรสมากกว่าอยู่อาศัยกับญาติ (อ้างถึงใน Richter et al., 1991) ส่วนผลการศึกษาเรื่องการตั้งครัวเรือนหลังการสมรสของสตรีไทย ของภัทสร ลิมานนท์ (2532: 63) พบว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สตรีส่วนใหญ่ (ร้อยละ 62.9) หลังการสมรสยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่

ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งน่าจะทำให้มีโอกาสได้รับการช่วยเหลือในการดูแลบุตรจากสมาชิกหรือญาติในการดูแลบุตรได้มากกว่าสตรีในภาคอื่นๆ โดยเฉพาะสตรีในกรุงเทพฯ

ดังนั้นจึงพอจะสรุปได้ว่า ภาคที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกัน น่าจะมีผลต่อแบบแผนของผู้ดูแลบุตร ทั้งนี้เพราะความแตกต่างของสภาพสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต และเศรษฐกิจในแต่ละภาค เช่นสตรีที่อยู่ในกรุงเทพฯ ย่อมมีโอกาสที่จะเข้าถึงความทันสมัยและสิ่งอำนวยความสะดวกได้มากกว่า ทั้งยังมีแนวโน้มของการทำงานเชิงเศรษฐกิจสูงกว่าสตรีที่อยู่ในภาคอื่นๆ ประกอบกับลักษณะครอบครัวที่เป็นครอบครัวเดี่ยวมีส่วนสูงขึ้น ดังนั้นโอกาสในการดูแลบุตรด้วยตนเองหรืออาศัยสมาชิกในครอบครัวช่วยเหลือ จึงมีน้อยกว่า ทั้งยังจะมีสถาบันทางสังคม เช่น โรงเรียน อนุบาล สถานรับเลี้ยงเด็ก ฯลฯ ที่จะช่วยเหลือบุตรแทนมารดาสูงกว่าภาคอื่นๆ ด้วย ดังนั้นจึงคาดว่าสตรีที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และภาคกลาง น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร

3. ปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

นอกจากปัจจัยทางประชากรและปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมแล้ว ผู้วิจัยยังมีความสนใจปัจจัยอื่นๆ ที่อาจจะมีความสัมพันธ์หรือเป็นตัวกำหนดผู้ดูแลบุตรของสตรีในเขตเมืองของประเทศไทย โดยมุ่งหวังที่จะทดสอบ เพื่อให้เกิดข้อมูลเชิงประจักษ์ต่อไป อันได้แก่ ตัวแปรการมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือน และเหตุผลที่สตรีทำงาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 การมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือน

โดยปกติกลุ่มคนที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน อาจจะมีเกี่ยวพันกันทางสายโลหิตหรือทางกฎหมายก็ได้ และครัวเรือนหนึ่งอาจประกอบด้วยหนึ่งครอบครัว หรือมากกว่าก็ได้ ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นส่วนหนึ่งของครัวเรือน ในอุดมคติแล้วโครงสร้างครัวเรือนไทย จะประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตร แต่ที่ปรากฏตามความเป็นจริงอาจพบว่าครัวเรือนไทย จะประกอบด้วยสามี ภรรยา และบุตรแล้ว ยังมีญาติพี่น้องคนอื่นๆ อยู่อาศัยร่วมกัน โดยเฉพาะญาติใกล้ชิด อาทิเช่น บิดา มารดา น้องสาว น้องชาย ของคู่สมรสฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (สนิก สัมครการ, สมบัติ จันทร์วงศ์ และ รังสรรค์ ชนะพรพันธ์, 2519: 22) การดำเนินชีวิตร่วมกันภายในครัวเรือน สมาชิกมักมีความรับผิดชอบร่วมกัน ช่วยเหลือกันทำภาระกิจต่างๆ ของครัวเรือน โดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นผู้หญิงมักถูก

กำหนดให้รับภาระหน้าที่ในการดูแลบ้าน ประกอบอาหาร ให้การพยาบาลยามผู้เฒ่าเจ็บป่วย ตลอดจน
 การเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งหน้าที่เหล่านี้ก็ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงในกลุ่มสตรีไทยเท่านั้น ดังนั้น คำว่า
 "เลี้ยงลูก" "เลี้ยงน้อง" หรือ "เลี้ยงหลาน" จึงเป็นคำที่คุ้นหูสตรีทุกชาติ ทุกภาษาและทุกวัย
 ตลอดมา (วิมล พงศ์พัฒน์, 2525: 23 ; กัลยา ผ่องเมฆินทร์, 2534: 1 ; Oppong, 1980
 : 15 ; Joeckes, 1989: 67)

ดังนั้นการมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือน อาทิ ย่า ยาย ป้า น้า อา หรือแม่
 แต่หญิงรับใช้ จึงน่าจะเป็นบุคคลที่เลือกอำนาจประโยชน์ หรือทำหน้าที่ดูแลบุตรให้แก่สตรีได้มากขึ้น
 จากการศึกษาเกี่ยวกับจำนวนสมาชิกหญิงในครัวเรือนที่ผ่านมามากมาย ยืนยันได้ว่า ครอบครัวที่มี
 ญาติหรือสมาชิกหญิงคนอื่นๆ นอกจากผู้ที่เป็นมารดา จะเป็นการเพิ่มทางเลือกเกี่ยวกับการจัดการ
 ดูแลบุตรให้สตรีหรือมารดานั้นมากขึ้น โดยที่โอกาสที่มารดาจะดูแลบุตรด้วยตนเอง หรือซื้อบริการ
 จากสถานบริการ ศูนย์รับเลี้ยงเด็กจะลดลง รวมทั้งบทบาทของสามีในการช่วยเหลือบุตรก็จะ
 ลดลงไปด้วย แต่กลับไปเพิ่มอัตราการดูแลโดยสมาชิกหรือญาติที่อยู่ในบ้านมากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็น
 หนทางที่ส่งเสริมให้สตรีมีโอกาสออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้นด้วย เพราะภาระการเลี้ยงหรือการ
 ดูแลบุตรที่ยังเล็กและยังไม่เข้าโรงเรียน ได้รับการช่วยเหลือแบ่งเบาจากบรรดาญาติหรือสมาชิกหญิง
 คนอื่นๆที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน โดยเฉพาะจากหญิงเคยสมรสและอยู่ในวัยผู้ใหญ่ขึ้นไป ซึ่งน่าจะ
 หมายถึงย่าหรือยายนั่นเอง (Peek, 1975: 19-22 ; Oppong, 1980: 16-17 ; Leibowitz
 et al., 1988: 206, 213 ; อ้างถึงใน Hofferth and Wissoker, 1990: 12 ;
 Hofferth and Wissoker, 1988: 20 ; Entwisle et al., 1991: 12, 22 ;
 Connelly et al., 1991: 20-23)

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือนได้รับการคาดหวังว่า
 จะช่วยดูแลบุตรแทนมารดาได้มาก แต่ยังมีรายละเอียดอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น อายุบุตร หรือแม้แต่
 อายุ สถานภาพสมรส สภาพการทำงาน และจำนวนของสมาชิกหญิงคนนั้นๆ ทั้งนี้ผลการศึกษา
 บางชิ้น พบว่า การช่วยเหลือสตรีในการดูแลบุตรนั้น อาจแปรผันไปตามปัจจัยอื่นๆ อาทิเช่น งาน
 ของเกอ วงศ์บุญสิน (2534: 29) พบว่า สมาชิกหญิงโสดเท่านั้นที่ช่วยเหลือเลี้ยงดูบุตรให้สตรีที่
 มีบุตรวัยก่อนเข้าเรียน ในขณะที่สมาชิกสตรีที่สมรสแล้วไม่ได้ช่วย และยังมิงงานวิจัยที่พบว่า แม้ว่า
 จะมีญาติพี่น้องคนอื่นๆอยู่ในครัวเรือนมากก็ตาม แต่ถ้าบุตรมีอายุระหว่าง 3-5 ปี มารดาก็ยังนิยม
 ที่จะใช้จ่ายเงินเพื่อการดูแลบุตรโดยศูนย์บริการรับเลี้ยงเด็กมากกว่าที่จะให้คนในบ้านดูแล ทั้งนี้

อาจเป็นเพราะมารดาที่มีทัศนคติที่ต่อต้านการเลี้ยงดูของสถานบริการเหล่านั้น หรืออาจเป็นไปได้ว่าญาติหรือสมาชิกคนอื่นๆภายในบ้านยังคงต้องการทำงานเชิงเศรษฐกิจมากกว่า (Leibowitz et al. 1988: 213)

Vipon Prachuabmoh (1991: 52) วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับตัวแปรสมาชิกหญิงในครัวเรือนกับแบบการดูแลบุตรของสหรัฐอเมริกา พบว่า การมีสมาชิกหญิงในครัวเรือนที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไป มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการที่บุตรได้รับการดูแลในบ้านมากกว่า การดูแลนอกบ้าน กล่าวคือ ยิ่งมีสมาชิกหญิงอายุ 18 ปีขึ้นไปจำนวนมากขึ้น จะยิ่งเพิ่มอัตราการดูแลบุตรโดยบุคคลที่อยู่ในบ้านตนเองมากขึ้น และโดยเปรียบเทียบแล้วจะพบว่า ในครอบครัวที่มีสมาชิกหญิงคนอื่นๆจำนวน 3 คน โอกาสที่บุตรจะได้รับการดูแลในบ้านมีมากกว่าครอบครัวที่มีสมาชิกหญิงคนอื่นๆ เพียงคนเดียว มากกว่า 2 เท่าตัว

ส่วน Entwisle et al. (1991: 14, 21) ศึกษาการใช้เวลาในการดูแลบุตรของสตรี ในสาธารณรัฐประชาชนจีน กล่าวว่า ในครัวเรือนจีนนั้น แม้ว่าจะมีสมาชิกหญิงคนอื่นๆ อยู่ด้วยกันหลายคนก็ตาม แต่ถ้าสมาชิกหญิงเหล่านั้นเป็นญาติทางฝ่ายสามีทั้งหมดก็จะไม่มีผลหรือหวังได้ว่าจะได้รับการช่วยเหลือดูแล เพราะในประเพณีจีนผู้หญิงแต่งงานแล้วต้องไปอยู่บ้านฝ่ายชาย พร้อมกับถูกคาดหวังว่างานบ้านและงานเลี้ยงดูเด็กเป็นงานของลูกสะใภ้เท่านั้น แต่ในบางครั้งถ้าสตรีสูงอายุที่อยู่ในบ้านเดียวกันยังมีสุขภาพแข็งแรง และต้องการที่จะช่วยเหลือหลานสตรีหรือมารดา ก็อาจจะได้รับการช่วยเหลือในบางเวลาได้เช่นกัน

จากผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การมีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือน น่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับการจัดผู้ดูแลบุตรของสตรี แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ทั้งนี้อาจมีปัจจัยอื่นๆที่ทำให้แปรผันไป จึงควรศึกษาว่าในเขตเมืองของไทยนั้น ตัวแปรการมีสมาชิกในครัวเรือน จะมีอิทธิพลต่อผู้ดูแลบุตรของสตรีหรือไม่ อย่างไร และโดยที่การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัด ในส่วนของตัวแปรสมาชิกหญิงในครัวเรือน ซึ่งมีเฉพาะตัวแปรสมาชิกหญิงกำลังสมรส อายุ 15-49 ปี ที่อยู่ในครัวเรือน (ยกเว้นสตรีผู้ตอบ) ดังนั้นเพื่อให้สอดคล้องกับข้อความดังกล่าวแล้ว การศึกษาครั้งนี้จึงสันนิษฐานว่า สตรีที่ไม่มีสมาชิกหญิงอื่นในครัวเรือนอาศัยร่วมอยู่ด้วย น่าจะต้องดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีสมาชิกหญิงอื่นอยู่ในครัวเรือน

3.2 เหตุผลที่สตรีทำงาน

ความจำเป็นหรือเหตุผลที่สตรีที่มีบุตรเล็กๆ ต้องทำงานเชิงเศรษฐกิจ หรือทำงานเพื่อค่าจ้างนั้น น่าจะส่งผลต่อการเลือกหรือกำหนดผู้ดูแลบุตร เช่น สตรีจะเป็นผู้ดูแลบุตรเอง หรือจำเป็นต้องให้ผู้ดูแลบุตรแทนตนเอง ซึ่งเหตุผลต่างๆ ที่ทำให้สตรีทำงานมากขึ้นนั้น สมศรี กันขมาลา (อ้างถึงใน เบญจา จิรภัทรพิมล, วารุณี ภูริสินลธิ์ และ กอบกุล ราชะนาคร, 2531) ได้กล่าวว่าเนื่องจากเหตุผลต่างๆ เช่น

1. มีความจำเป็นเชิงเศรษฐกิจ เพราะค่าครองชีพสูงขึ้น ลำพังรายได้อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้ครอบครัวได้กินดีอยู่ดี

2. จำนวนผู้หญิงที่มีการศึกษามีจำนวนมากขึ้น

3. สตรีมีความภูมิใจ และเกิดกำลังใจในการทำงาน

4. สตรีมีความเป็นอิสระมากขึ้น เพราะสามารถหาเงินได้ด้วยตนเอง

ฯลฯ

และ นางเยาว์ ชาราศรีสุทธิ (2526: 89-91) ได้กล่าวว่า การที่สตรีออกไปทำงานนั้น นอกจากจะเนื่องจากการที่สตรีได้รับการศึกษาสูงขึ้นแล้ว ยังเนื่องมาจากค่านิยมที่เปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ต้องการแสดงความสามารถตามที่ได้เรียนมา ต้องการชื่อเสียงเกียรติยศ และความต้องการแรงงานสตรีจากตลาดแรงงานเติบโตขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจ เป็นต้น ส่วนเกริกศักดิ์ บุญญาพงษ์ (2530: 15) ศึกษาสตรีเกษตรและแม่บ้านรายได้น้อยกว่า 4 ขวบ ในเขตเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า สาเหตุหลักประการหนึ่งที่สตรีต้องออกไปทำงาน คือ การเพิ่มพูนรายได้อีกให้แก่ครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามมีสตรีอีกกว่าร้อยละ 40 ที่ทำงานโดยไม่มีเหตุผลทางเศรษฐกิจโดยตรง แต่เป็นเหตุผลส่วนตัวของสตรีเอง เช่น ต้องการหาประสบการณ์ ต้องการสร้างความมั่นคงให้กับตนเองว่าสามารถเลี้ยงตนเองได้ เพื่อเป็นการหาหลักประกันให้แก่ตนเอง และสตรีบางคนทำงานเพราะต้องการใช้ความรู้ที่เรียนมา

จากเหตุผลต่างๆข้างต้น อาจคาดได้ว่า ในสตรีรายที่มีความจำเป็นหรือเหตุผลเชิงเศรษฐกิจ เช่น ต้องทำงานเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัวในขณะที่มีบุตรเล็กๆด้วยนั้น สตรีจำเป็นต้องจัดหาหรือมอบหมายให้คนอื่นดูแลบุตรให้ หรืออาจพบว่าสตรีบางคนต้องดูแลบุตรไปพร้อมๆ กับการทำงาน เช่น กลุ่มสตรีที่ทำงานค้าขายอยู่กับบ้านหรือหาบเร่แผงลอย ฯลฯ ในทางตรงข้ามกลุ่มสตรีที่ทำงานเพียงด้วยเหตุผลส่วนตัว เป็นความพึงพอใจและความภูมิใจ ทั้งยังต้องการหา

ความมั่นคง ความอิสระ หรือหาประสบการณ์นั้น น่าจะสะท้อนว่าสตรีกลุ่มนี้คงจะสามารถจัดการกับภาวะรับผิดชอบด้านการดูแลบุตรได้ โดยเป็นการจัดให้ผู้นดูแลให้ เพราะสตรีที่ทำงานด้วยความพอใจส่วนตัวเหล่านี้ มักจะเป็นสตรีที่มีการศึกษาค่อนข้างสูงและน่าจะเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญต่อการทำงานมากกว่าการอยู่บ้านเพื่อดูแลบุตรเพียงอย่างเดียว ดังนั้นโอกาสที่จะดูแลบุตรเองคงจะอยู่ในระดับต่ำกว่าสตรีที่ต้องทำงานเพราะมีความกดดันจากภาวะเศรษฐกิจ เช่น เกริกศักดิ์ บุญญาหงษ์ (2531: 18) พบว่า กลุ่มสตรีในเขตเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ที่พบว่า ทั้งที่มีความวิตกกังวลในเรื่องการหาผู้ดูแลบุตร แต่ถ้าเลือกได้สตรีร้อยละ 51.1 ก็ยังคงเลือกที่จะออกไปทำงาน ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ทำงานไม่ใช่เหตุผลทางเศรษฐกิจโดยตรง แต่เป็นความต้องการส่วนตัวของสตรีเอง คล้ายกับผลการวิเคราะห์ส่วนหนึ่งของ Presser (1989: 535) ที่ได้จากการถามสตรีที่มีบุตรอายุน้อยกว่า 6 ปี ว่าถ้าเลือกได้จะทำงานมากขึ้นหรือน้อยลงโดยมีเงื่อนไขต่างๆ ให้เลือก พบว่า ทั้งที่สตรีเหล่านี้มีบุตรวัยก่อนเข้าเรียนที่ต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิด แต่ก็ยังเลือกที่จะทำงานเท่าเดิมถึงร้อยละ 66 มีเพียงร้อยละ 17 ที่ต้องการทำงานน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้น คือ มีสตรีร้อยละ 17 ที่รายงานว่าจะทำงานเพิ่มขึ้นไปอีก ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้พอจะทำให้เชื่อว่าการมีบุตรเล็กๆ ที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด มิได้ทำให้สตรีเหล่านี้ต้องหยุดการทำงาน หรือออกจากงาน ถ้าหากเป็นความต้องการของเธอเอง และน่าจะทำนายต่อไปได้ว่ามารดาเหล่านี้คงจะมีทางออก หรือวิธีการลดความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับการจัดผู้ดูแลบุตรของเธอเองด้วย เช่น อาจจะมีผู้ช่วยเหลือดูแลบุตรให้ที่บ้านหรืออยู่ใกล้เคียงกัน หรือสามารถจัดหาจ้างวานบุคคลที่มีความชำนาญ ว่างใจดี และมีคุณภาพ มาเป็นผู้ดูแลบุตรให้ก็เป็นไปได้

จากข้อค้นพบที่แตกต่างกันไปดังกล่าวพอจะแสดงให้เห็นว่า เหตุผลในการทำงานของมารดาน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดผู้ดูแลบุตรอยู่บ้าง เพราะแม้ว่าสตรีจะมีบุตรเล็กๆ อยู่ในบ้านแต่สตรีก็ยังมีความต้องการที่จะทำงานมากขึ้น โดยที่เป็นความต้องการส่วนตัว อันอาจเนื่องมาจากค่านิยม ทักษะคิดและวิถีชีวิตในสังคมเมืองที่เปลี่ยนไป เช่น สตรีต้องการมีความเป็นอิสระสูงขึ้น กอปรกับมีบริการทางสังคมทางด้านการดูแลเด็กอย่างทั่วถึงมากขึ้น (โดยเฉพาะในต่างประเทศ) หรือการได้รับความช่วยเหลือจากสมาชิกในครอบครัวในการช่วยดูแลบุตรของสังคมไทย จนทำให้สตรีมุ่งที่จะสนองความต้องการของตนเป็นหลักก็ได้ แต่อย่างไรก็ดีการศึกษาในประเด็นนี้ยังไม่มีการศึกษาเชิงประจักษ์มาก่อน จึงหวังว่าเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่การวิจัยครั้งหน้าจะต้องหาคำตอบที่แท้จริงต่อไป

สมมติฐานการศึกษา

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อค้นพบต่างๆ ที่ได้แสดงรายละเอียดไว้ในหัวข้อเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยสามารถจะนำมาสรุปเป็นสมมติฐานการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการพิสูจน์ผลการศึกษาเรื่อง "ผู้ดูแลบุตรของสตรีไทยในเขตเมืองของประเทศไทย" ได้ดังนี้

สมมติฐานหลัก คือ

สตรีที่มีลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ แตกต่างกัน น่าจะมีผู้ดูแลบุตรที่แตกต่างกัน

สมมติฐานย่อย มีดังนี้

ก. ปัจจัยทางประชากร

1. สตรีที่คลอดบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุน้อย น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่คลอดบุตรคนล่าสุดเมื่ออายุมาก
2. สตรีที่มีบุตรคนล่าสุดอายุน้อย น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีบุตรคนล่าสุดอายุมาก
3. สตรีที่มีจำนวนบุตรที่มีชีวิตจำนวนมาก น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีบุตรที่มีชีวิตจำนวนน้อย

ข. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม

1. สตรีที่ประกอบอาชีพค้าขายหรือเกษตรกรรม น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่ประกอบอาชีพวิชาชีพ-บริหาร-เสมียน หรือบริการ
2. สตรีที่มีสามีประกอบอาชีพค้าขายหรือเกษตรกรรม น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่มีสามีประกอบอาชีพวิชาชีพ-บริหาร-เสมียน หรือบริการ
3. สตรีที่ทำงานช่วยธุรกิจครัวเรือนหรือทำธุรกิจส่วนตัว น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าสตรีที่เป็นนายจ้างหรือลูกจ้าง

4. ผู้สมัครที่มีงานช่วยธุรกิจครัวเรือน น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่า ผู้สมัครที่เป็นนายจ้างหรือลูกจ้าง หรือมีธุรกิจส่วนตัว

5. ผู้สมัครที่มีรายได้ของครอบครัวระดับต่ำ น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่า ผู้สมัครที่มีรายได้ของครอบครัวระดับสูง

6. ผู้สมัครที่มีระดับการศึกษาต่ำ น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าผู้สมัครที่มีระดับการศึกษาสูง

7. ผู้สมัครที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และภาคกลาง น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าผู้สมัครที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร

ค. ปัจจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

1. ผู้สมัครที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่ไม่มีสมาชิกหญิงอื่น น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าผู้สมัครที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีสมาชิกหญิงอื่นอาศัยอยู่ในครัวเรือน

2. ผู้สมัครที่ทำงานเพราะมีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ น่าจะดูแลบุตรด้วยตนเองมากกว่าผู้สมัครที่ทำงานด้วยเหตุผลอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในประเด็นนี้ (ตัวแปรเหตุผลที่ผู้สมัครทำงาน) ยังขาดข้อมูลหรือหลักฐานเชิงประจักษ์ที่จะสนับสนุนได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องดูผลการวิจัยจากการศึกษานี้ต่อไปด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. จากการศึกษาครั้งนี้ จะทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม กับผู้ดูแลบุตรของสตรีไทยได้ชัดเจนขึ้น ทั้งยังเห็นความแตกต่างของสตรีที่มี ภูมิหลังต่างกันว่า มีการจัดผู้ดูแลบุตรแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งอาจเชื่อมโยงไปสู่คุณภาพชีวิต ของประชากรในอนาคต และคาดว่าผลการศึกษายจะช่วยเพิ่มพูนข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนพัฒนา ด้านสวัสดิการสังคมเพื่อเด็กต่อไป เช่น อาจทำให้รัฐบาลเล็งเห็นความต้องการหรือทราบอุปสงค์ ของประชาชนต่อสวัสดิการด้านการดูแลบุตรอย่างชัดเจนขึ้น จะได้เตรียมจัดหาหรือให้บริการแก่ ประชากรเป้าหมายได้ตรงกับความต้องการ เป็นต้น
2. ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ถึงอิทธิพลของปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อผู้ดูแลบุตร ของสตรีไทย ซึ่งอาจจะช่วยให้ผู้วางแผนหรือผู้เกี่ยวข้องตระหนักต่อปัญหาและอุปสรรคที่ขัดขวาง การพัฒนาสถานภาพสตรี และพัฒนาการของเยาวชนไทย ดังนั้นผลจากการศึกษาครั้งนี้ น่าจะช่วยให้ เกิดการเตรียมพร้อมเพื่อเผชิญปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมอย่างรวดเร็ว ได้ อย่างเหมาะสมและตรงประเด็นยิ่งขึ้น
3. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาด้านนี้ต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย